207

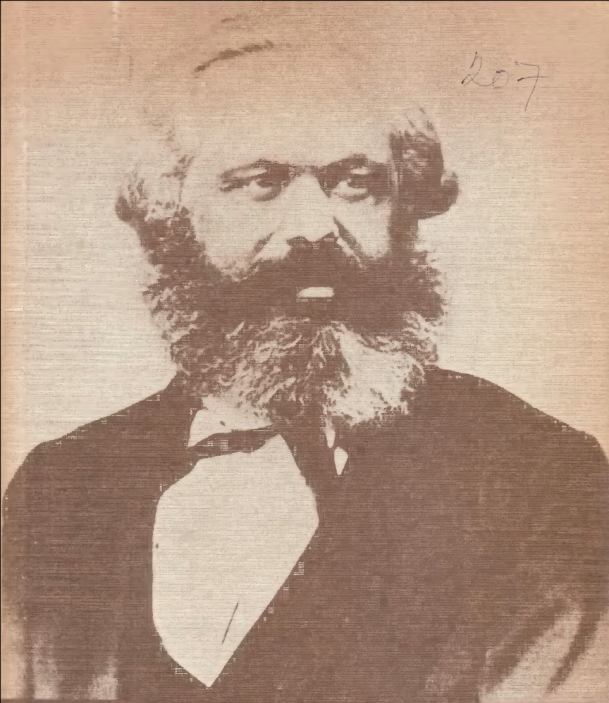

Karl Marx

Karl Marx

1818–1883

A kiadvány a
Karl Marx und Friedrich Engels
Ihr Leben und ihre Zeit alapján készült

A német nyelvű eredeti mű 1978-ban jelent meg a berlini Museum für Deutsche Geschichte és a Dietz Verlag (Berlin) Marx—Engels lektorátusának gondozásában

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Fordította: Zalai Edvin
Az ellenőrző szerkesztést és a válogatást Sz. Érdi Éva végezte
Szerkesztette: Vagyóczkyné Kékes Viktória
Tervezte: Móricz Gyula
Műszaki szerkesztő: Sebestyén Gyula

5878 - Révai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Horváth Józsefné

„Ez a két férfi sohasem volt csupán szellemi vezér, elméleti tanító, filozófus, aki távol áll a mindennapi munkától. Mindig is harcosok voltak, katonái és egyúttal tisztjei a forradalmi mozgalomnak" — írta Eleanor Marx apjáról és Friedrich Engelsről.

Marx és Engels életét és munkásságát méltatjuk ebben a kiadványban. Fényképekkel, festményekkel, karikatúrákkal, korabeli illusztrációkkal és dokumentumokkal szeretnénk bemutatni azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek között éltek és megvetették egy új világnézet, a tudományos kommunizmus alapjait; hogy a proletariátus forradalmi felszabadító harcának tudományát a gazdasági, politikai és szociális fejlődéssel szerves összefüggésben alkották meg és a nemzetközi munkásmozgalom elismert vezetőivé váltak.

Hogy minél szemléletesebb képet adjunk Marxról és Engelsről, gondolataik és felismeréseik mérhetetlen gazdagságából, olyan szövegrészeket választottunk ki, amelyek személyiségüket jellemzik és jelentős társadalmi eseményeket kommentálnak. Életük legfontosabb állomásait jelző-összekapcsoló idézetek nemcsak jeles teoretikusként és proletárforradalmárként mutatják be Marxot és Engelst, hanem egyúttal olyan emberekként is, akiktől nem idegen semmi, ami emberi. Ezek az idézetek egyben azt is bizonyítják, hogy milyen időszerűek az általuk egy évszázaddal ezelőtt megfogalmazott gondolatok, s milyen jelentőségük van a békéért, a társadalmi haladásért és a szocializmusért vívott harcunkban.

Marx és Engels olyan korban élt, amelyben a legelőrehaladottabb országokban utat tört magának a tőkés termelési mód. Ebben a fejlődésben a XIX. század első harmadában Anglia és Franciaország jutott el a legmesszebb. De a XIX. század harmincas éveitől kezdve az ipari forradalom magával ragadta Németországot is, kiváltképpen a Rajna-vidéket, Marx és Engels közvetlen hazáját. Ennek a fejlődésnek az volt a szociális következménye, hogy az egész társadalom „mindinkább két nagy ellenséges táborra" szakadt, „két nagy, egymással homlokegyenest szemben álló osztályra: burzsoáziára és proletariátusra".

Korabeli leírások és dokumentumok bizonyítják, hogy a kapitalizmusban e két alapvető osztály között folyó osztályharc mind nagyobb mértékben határozta meg a társadalmi fejlődést és elérte első csúcspontját. Franciaországban a lyoni selyemszövők először folyamodtak önálló akciókhoz a tőkés kizsákmányolás ellen, Angliában a munkások létrehozták első forradalmi tömegmozgalmukat, a sziléziai takácsok felkelése pedig a német proletariátus aktív mozgalmának mintegy nyitányát jelentette.

Marx és Engels szenvedélyesen foglalkoztak ezekkel a társadalmi viszonyokkal és közben — egymástól függetlenül — materialistákká és kommunistákká váltak. Az emberi gondolkodás nagy vívmányaihoz és a gyakorlati politikai harc tapasztalataihoz kapcsolódva közösen ismerték fel a munkásosztály világtörténelmi küldetését. Megmutatták „a világ proletárjainak szerepüket, feladatukat, hivatásukat: azt, hogy elsőknek kell forradalmi harcot indítaniuk a tőke ellen, hogy e harcban maguk köré kell tömöríteniük minden *dolgozót és kizsákmányoltat".*

Marx és Engels világtörténelmi jelentőségű tudósokká váltak, felfedezéseik és felismeréseik a proletariátus forradalmi felszabadító harcát szolgálták. Nem elégedtek meg azzal, hogy a világot értelmezzék, *hanem azon munkálkodtak, hogy* megváltoztassák *azokat a társadalmi viszonyokat, „amelyekben az ember lealacsonyított, le-*

igázott, elhagyott, megvetendő lény". Marx és Engels azért váltak kiemelkedő forradalmárokká, mert következetesen a proletariátus osztályálláspontját képviselték, és mert a tőkés kizsákmányolás és elnyomás megszüntetéséért vívott harcukat nem valamely vágyálom megvalósítása ösztönözte, hanem tudományos alapokra épült. Emellett műveik is, gyakorlati tevékenységük is meggyőzően bizonyítják, hogy a forradalmi munkásmozgalom harcában siker csakis mindennemű polgári és kispolgári nézet ellen folytatott szüntelen polémiában érhető el.

A kiadványban részletesebben foglalkozunk a forradalmak időszakával, például az 1848—1849-es évekkel, amikor az Európát polgári-demokratikus forradalmak rázták meg, valamint az 1871-es évvel, amikor a párizsi proletariátus a világtörténelemben először tett hősies kísérletet arra, hogy letörje a tőke uralmát és létrehozza a saját hatalmát. Az osztályharcnak ezek a csúcspontjai egyben Marx és Engels életének csúcspontjai is voltak. A harc volt az életelemük. Marx is, Engels is abban látta igazi élethivatását, hogy közreműködjék a tőkés társadalom megdöntésében, a modern proletariátus felszabadításában. Ugyanazzal a szenvedéllyel és odaadással, amellyel a forradalmat megelőző években felkészítették a proletariátust a küszöbönálló osztályküzdelmekre és felfegyverezték a fejlődő munkásmozgalmat a tudományos kommunizmus általuk megalapozott elméletével, hogy a kettőt összeolvasszák, harcoltak a forradalom idején tollal és fegyverrel a valóban demokratikus viszonyokért. Két évtizeddel később Londonból a legnagyobb odaadással támogatták azt a harcot, amelyet a „párizsi egetostromlók" egy emberhez méltó rendért vívtak.

Marx és Engels szemében a forradalmak „a történelem mozdonyai" voltak. Ám éppoly fontos próbái voltak tudományos elemzéseik és prognózisaik eredményeinek is. Ezekben a harcokban a forradalmi gyakorlaton próbálták ki elméletüket, majd új ismeretekkel tovább mélyítették. Beigazolódott az az alapvető tanítás, hogy a proletariátus csak akkor teljesítheti világtörténelmi küldetését, ha forradalmi párt vezeti. „Hogy a döntés napján a proletariátus elég erős legyen a győzelemre, ahhoz szükséges [...], hogy külön pártot... öntudatos osztálypártot képezzen." Ettől a felismeréstől vezérelve állt Marx és Engels a munkásosztály általuk alapított első forradalmi pártjának, a Kommunisták Szövetségének, valamint a nemzetközi proletariátus első forradalmi tömegszervezetének, a Nemzetközi Munkásszövetségnek élén. Az ő politikai, ideológiai és szervező tevékenységüknek köszönhető, hogy mindkét szervezet világtörténelmi jelentőségre tett szert. Ezek a szervezetek valamennyi marxista párt mintaképévé váltak és megindították a kommunista világmozgalom diadalmenetét. A Párizsi Kommünből merített új felismerések alapján Marx pontosabban fogalmazta meg azt az 1848—1849-es forradalom alapján levont következtetést is, amely szerint „a munkásosztály nem veheti egyszerűen birtokába a kész államgépezetet és nem hozhatja azt működésbe saját céljaira". Szét kell zúznia a régi államgépezetet és létre kell hoznia saját politikai uralmát, a proletariátus diktatúráját. A szocialista társadalmi rendszer felépítése a Szovjetunióban és a szocialista testvérországokban, valamint a tőkésországokban folyó osztályharc tapasztalatai teljes mértékben igazolták ezt az alapvető tanítást.

Marx és Engels élete és munkássága ragyogó bizonyíték arra, hogy milyen életerős

és mennyire legyőzhetetlen a proletár internacionalizmus, amely „a kommunista pártok és általában a munkásmozgalom erős és bevált fegyvere". A tudományos kommunizmusnak ez az alapelve, amelyet mozgósító erővel fejez ki a „Világ proletárjai, egyesüljetek!" jelszó, minden helyzetben meghatározza gondolkodásukat és cselekvésüket. A proletár internacionalizmus éppúgy alapja gyakorlati politikai tevékenységüknek, mint ahogyan áthatotta tudományos vizsgálódásaikat és elméleti megfontolásaikat, s ahogyan kifejezésre jutott ebben állásfoglalásuk a népek nemzeti függetlenségéért és a gyarmati elnyomás ellen vívott harca mellett.

De Marxot és Engelst nemcsak mint tudóst és forradalmárt, mint a nemzetközi munkásosztály tanítómesterét és vezérét kívánjuk bemutatni, hanem képet szeretnénk adni magánéletükről is. Marxról és családjáról, Engelsről és sok harcostársukról, barátjukról fennmaradt fényképekkel, amelyeket levelekből és visszaemlékezésekből vett részletekkel kommentalunk. Szeretnénk közelebb hozni Marx és Engels lényét, jellemét és életútját korunk emberéhez. Ezek az idézetek igen szemléletesen mutatják be azt a párját ritkító barátságot, amely egész életükben egymáshoz fűzte őket. Nézeteik azonosságán, hosszú évekig tartó alkotó együttműködésükön, forradalmi harcukon és kölcsönös megbecsülésükön alapuló barátságuk fennmaradt jó és rossz napokban, ellenállt minden hazugságnak és rágalomnak. Kettejük munkássága megbonthatatlan egységgé, barátsággá forrt össze.

A barátok és harcostársak visszaemlékezéseiből olyan részleteket válogattunk össze, amelyek jellemzik ezt a barátságot, valamint harcostársaikhoz való viszonyukat. Különösen színessé tette a róluk kibontakozó képet a saját levelezésük. Éveken át csupán levelek útján tartották fenn a szoros kapcsolatot, sokszor naponta folyt levélváltás London és Manchester között. Ezekben a levelekben „rendkívül szemléletesen kibontakozik a marxizmus igen gazdag elméleti tartalma". Együttesen megvitatva és egymást meggyőzve folytattak beható eszmecserét az elméleti és a gyakorlati munka, valamint a magánélet szinte minden problémájáról. Leveleiket áthatja a humor és a soha ki nem apadó optimizmus.

Marx halála után Engels egyedül folytatta közös életművüket. Befejezte barátja fő művét, „A tőke" harmadik kötetét, fontos tudományos értekezéseket írt, és sokszor részletes előszavakkal kiegészítve, újra megjelentetett korábbi műveket. Elsősorban az az állandó személyes segítség és támogatás, amelyet Engels sok országban a forradalmi munkásmozgalom vezetőinek nyújtott, hozzájárult ahhoz, hogy a tudományos kommunizmus világot megváltoztató eszmei ismertekké váltak a munkások körében „a szibériai bányáktól egész Európán és Amerikán át Kaliforniáig". A XIX. század vége felé Engels igen nagy figyelemmel kísérte az imperializmus új társadalmi-gazdasági és politikai folyamatait. Tudományos elemzései mind jobban megerősítették abban a meggyőződésben, hogy közeleg a szocialista forradalom előestéje. „Egy új és jobb társadalom hajnala virrad fel a világ elnyomott osztályai számára", írta 1894-ben, egy évvel a halála előtt. „A világproletariátus hadserege sorakozik — a beköszöntő új század győzelemre fogja vinni ezt a sereget!"

Huszonhárom évvel később, 1917. november 7-én az Aurora cirkáló ágyúinak dörgése jelezte a világtörténelem új korszakának beköszöntét. Az orosz munkások, parasztok és katonák a bolsevikok marxista—leninista pártjának vezetésével, Marx,

Engels és Lenin tanításait követve, megdöntötték a tőkések és földbirtokosok uralmát és létrehozták a munkásosztály politikai hatalmát. A munkásosztály történelmi küldetése, amelyet Marx és Engels tudományosan megalapozott, társadalmi realitássá vált. Az emberiségnek a kapitalizmusból a szocializmusba és a kommunizmusba, a kizsákmányoló rendszerből a valóban emberi társadalomba való világméretű átmenete megkezdődött. Az emberek, miután „végre uraivá lettek a saját társadalmasításuk módjának", végrehajtották az ugrást „a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába", és nekiláttak „teljes tudatossággal maguk csinálni történelmüket". Ma már négy kontinensen az emberiségnek több mint egyharmada lerázta az imperializmus igáját. Marx, Engels és Lenin forradalmi eszméi a világ legnagyobb politikai, szociális és szellemi mozgalmává váltak, amelynek életereje és igazsága napról napra újból beigazolódik.

Trier a Mosel partján, 1832

Ha azt a pályát választottuk,
amelyben a leginkább
munkálkodhatunk az emberiségért,
a terhek nem törhetnek meg
bennünket, mert ez csupán
mindenkiért hozott áldozat; akkor
nem szegényes, korlátolt, egoista
örömöket élvezünk majd, hanem
boldogságunk milliók boldogsága
lesz, tetteink csendesen,
de örökké hatva tovább élnek,
s hamvainkat nemes szívű emberek
forró könnyei öntözik

Karl Marx, 1835

Trier, Brückergasse 664 (ma Brückenstrasse 10)

A szülőház a kert felől

Ebben a házban született 1818. május 5-én
Karl Marx — Heinrich Marx jogtanácsos és neje,
Henriette Presburg fiaként. A Marx család 1819-ig
lakott itt

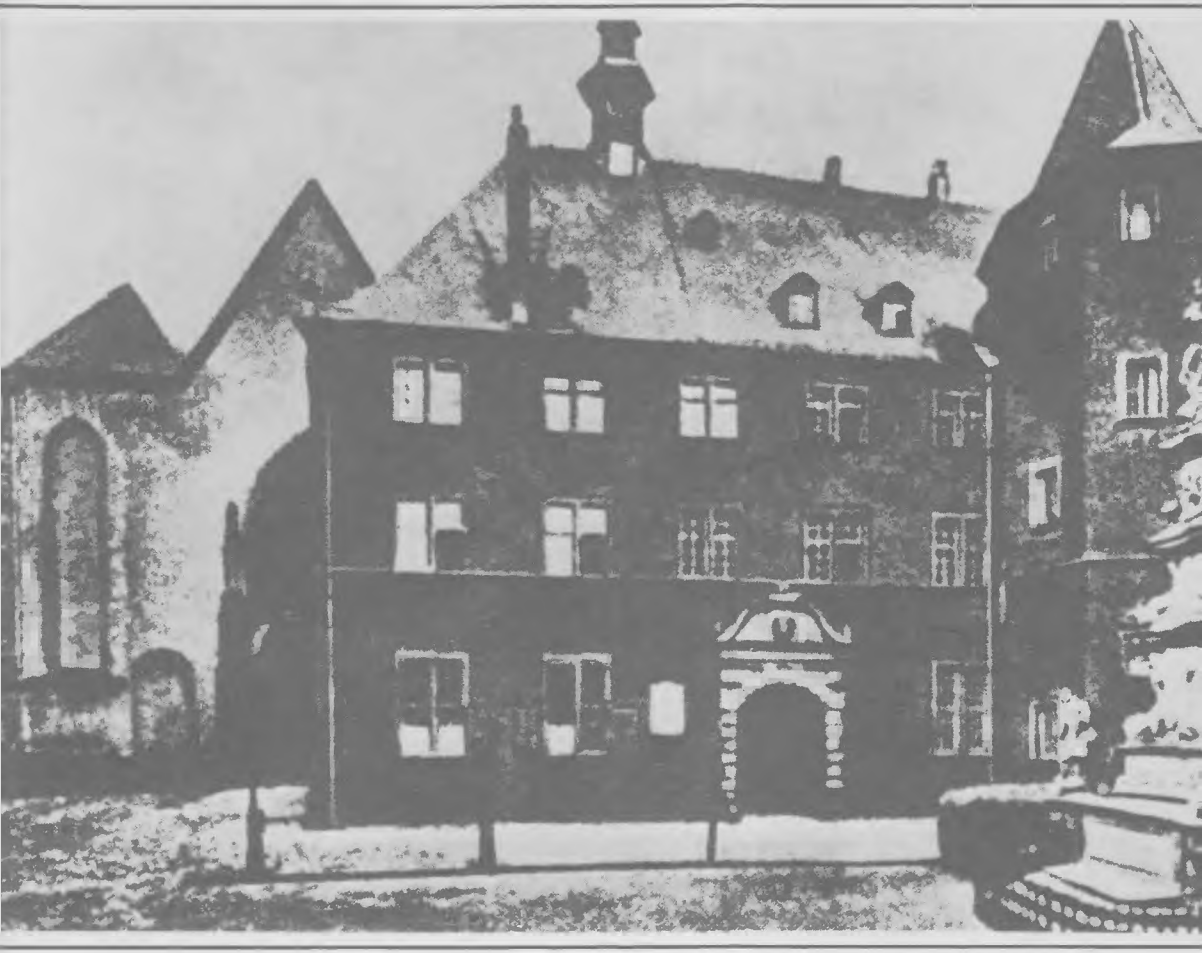

Marx ebbe a gimnáziumba járt 1830 októberétől 1835 szeptemberéig

A bonni Rajnai Frigyes Vilmos Egyetem jogi karán
hallgatott jogot Marx 1835. október 15-től
1836. augusztus 22-ig

Bonn, 1840 körül

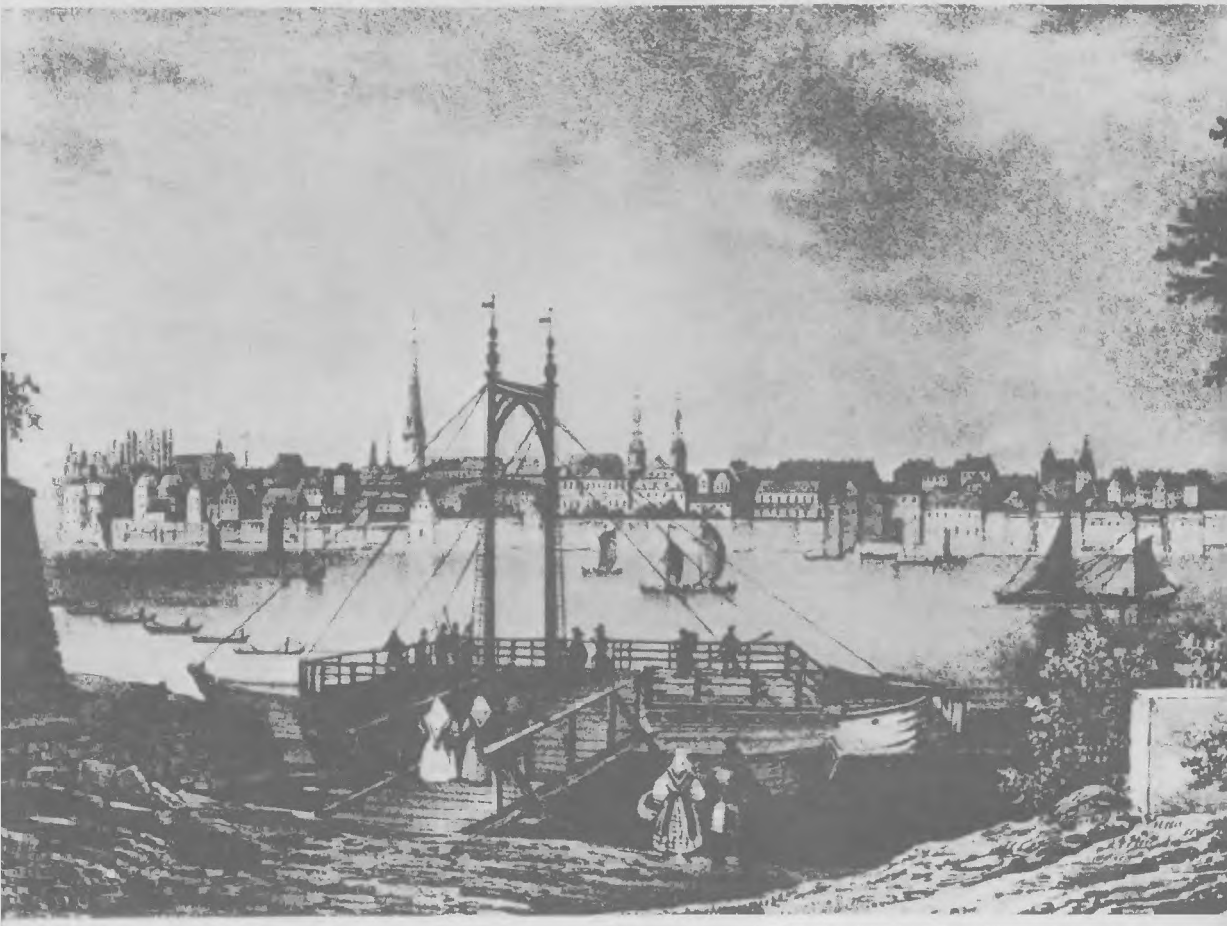

Marx egyetemi hallgató korában

Marx a berlini egyetem jogi karán 1836. október 22-től 1841. március 30-ig hallgatott jogot, bölcsészetet, történelmet és művészettörténetet. Az egyetem 6. sz. előadótermében Engels vendéghallgatóként gyakran vett részt filozófiai előadásokon

A Királyi Frigyes Vilmos Egyetem Berlinben (ma Humboldt Egyetem)

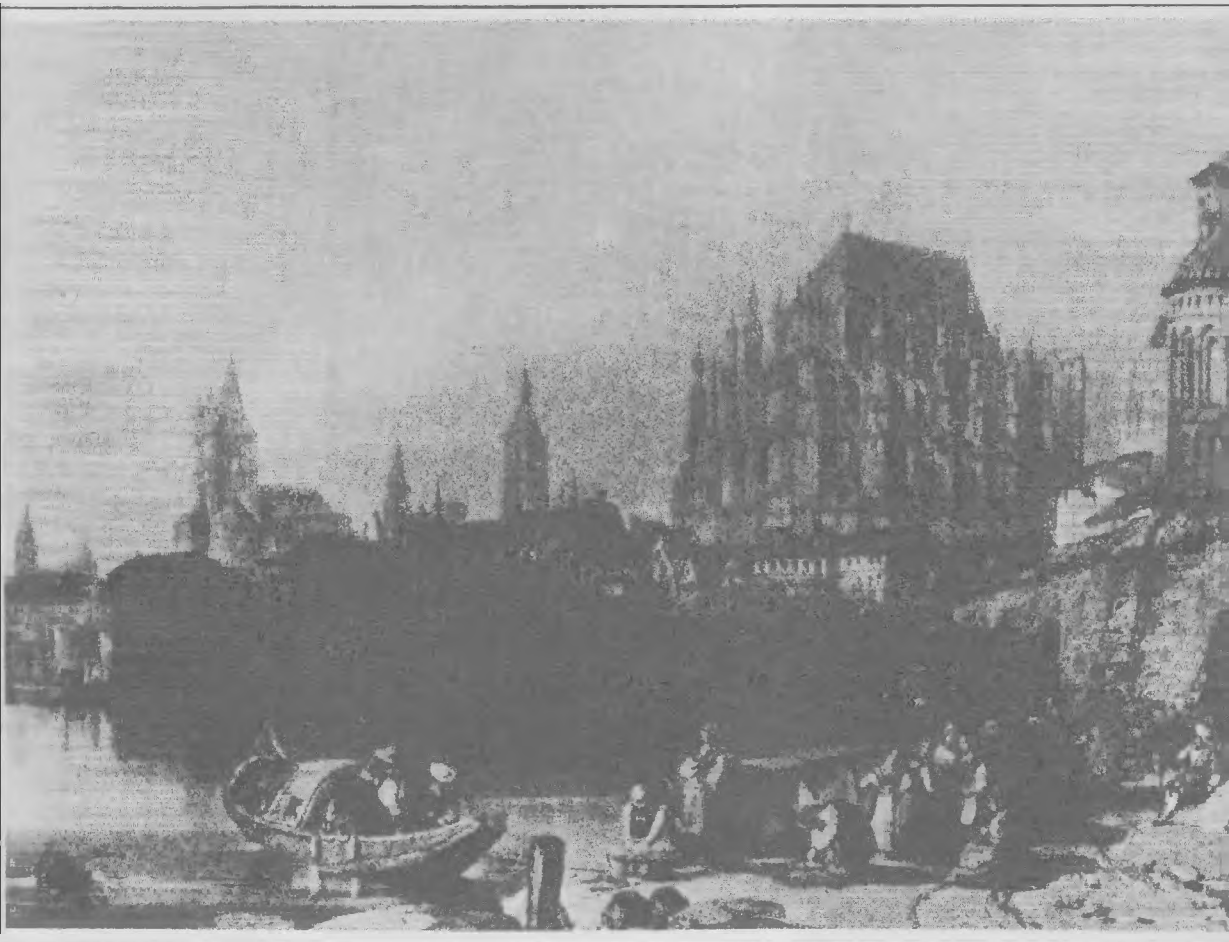

Dicsősége a berlini egyetemnek, hogy minden más egyetemnél jobban benne van a kor eszmei mozgalmában és ezáltal a szellemi harcok küzdőterévé vált. [...] Berlin [...] az összes irányzatok képviselőit egyetemi tanárai között látja, és ezzel lehetővé teszi az élénk polémiát

Friedrich Engels, 1842

1837-ben orvosa tanácsára Marx ebbe a Berlin közvetlen közelében levő jó levegőjű faluba költözött. Itt tanulmányozta Georg Wilhelm Friedrich Hegel műveit. E tanulmányok eredményeképpen felismerte, hogy az emberi társadalom története olyan fejlődési folyamat, amely az alsóbbrendűtől a magasabb rendű felé halad

Stralow (Stralau)

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770—1831

Gyengélkedésem idején elejétől végig megismerkedtem Hegellel és a legtöbb tanítványával. Több stralow-i baráti összejövetel révén bekerültem egy Doktorklubba [. . .]. Itt a vitákban számos ellentétes nézet nyilvánult meg, s én magam egyre határozottabban a mostani világfilozófia mellé kötöttem le magam, amelytől pedig szabadulni szándékoztam

Karl Marx levele apjához, 1837

Az ifjúhegeliánusok vezető teoretikusai, Hegel dialektikus módszerére támaszkodva írásaikban bírálták a kereszténység és a vallás dogmáit, a feudális-abszolutista rendszer ideológiai támaszát. A német polgári ellenzék filozófiai képviselőivé váltak

Bruno Bauer, 1809—1882

David Friedrich Strauss, 1808—1874

Ludwig Feuerbach, 1804—1872

Vizsgálatom abba az eredménybe torkollott, hogy a jogi viszonyok, valamint az államformák nem érthetők meg sem önmagukból, sem az emberi szellem úgynevezett általános fejlődéséből, hanem éppenséggel azokban az anyagi életviszonyokban gyökereznek, amelyeknek összességét Hegel, a XVIII. századi angolok és franciák példájára, „polgári társadalom" néven foglalja össze, a polgári társadalom anatómiáját pedig a politikai gazdaságtanban kell keresni

Karl Marx, 1859

1842 októberében Marx Kölnbe, a Rajna-vidék gazdasági életének központjába költözött

Köln, 1840 körül

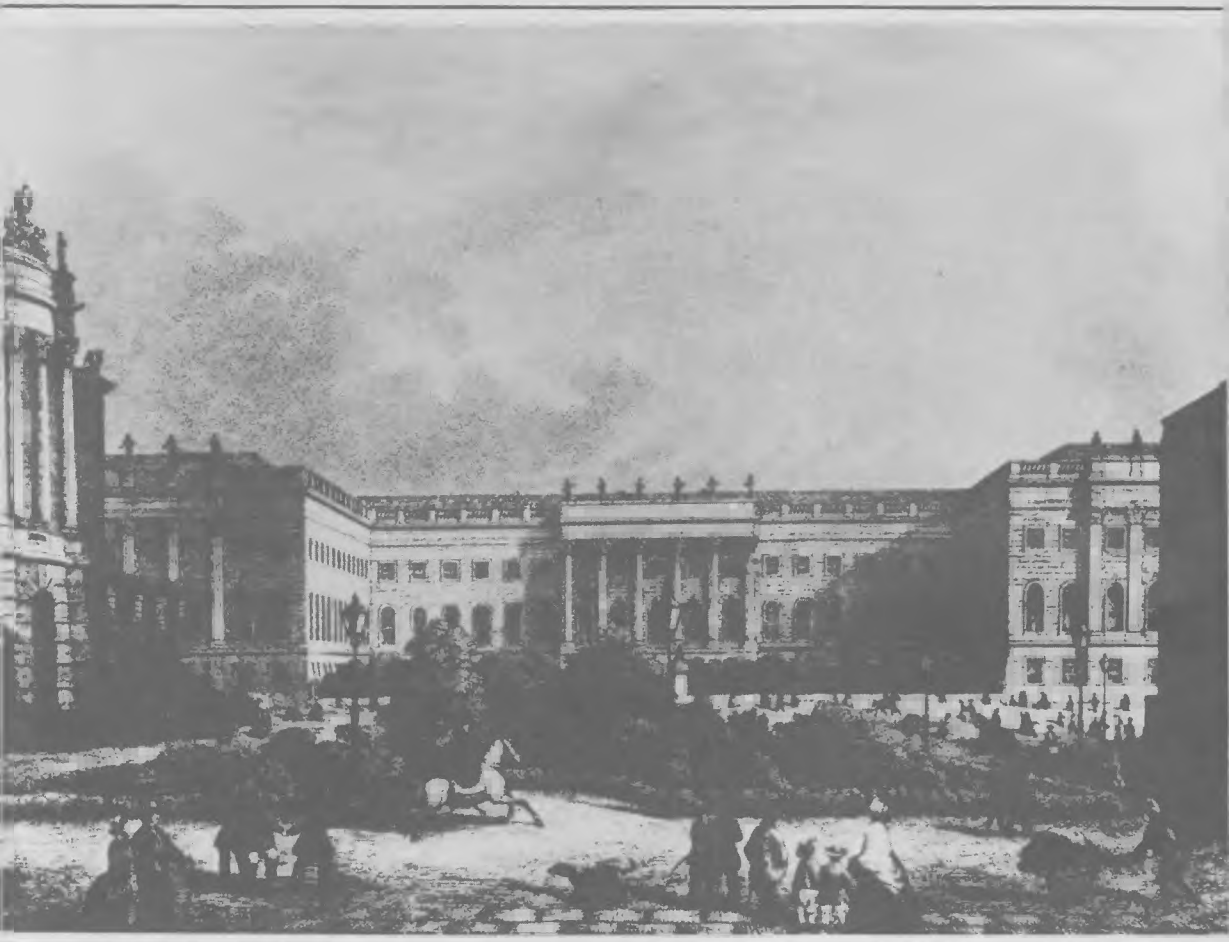

A „Rheinische Zeitung" fejléce, 1843. január 15.

1842. október 15-től 1843. március 17-ig Marx ennek a polgári liberális újságnak a főszerkesztője. Az ő irányítása alatt vett a lap egyre határozottabban forradalmi demokratikus irányt, s politikai szempontból — az abszolutista rezsim elleni harcban — Németország haladó erőinek legjelentősebb sajtóorgánumává fejlődött

Rheinische Zeitung

Politik, Handel und Gewerbe.

Deutschland.

++ Von der Mosel, im Jan. Die Nro. 346 und Nro. 348 der „Rheinischen Zeitung" enthalten zwei Artikel von mir, wovon der eine die Holznoth an der Mosel, der andere die besondere Theilnahme der Moselaner an der königl. Kabinetsordre vom 24. Dez. 1841 und der durch sie bewirkten freieren Bewegung der Presse betrifft. Der letzte Artikel ist in grobe und wenn man will, rohe Farben getaucht. Wer unmittelbar und häufig die rücksichtslose Stimme der Noth in der umgebenden Bevölkerung vernimmt, der verliert leicht den ästhetischen Takt, welcher in den

Prométheusz

Az allegorikus rajz a „Rheinische Zeitung" betiltását ábrázolja (1843). A feltehetőleg Marx arcvonásait viselő Prométheusz a sajtógéphez van láncolva. A porosz sas, amelyet egy mókus (Eichhorn vallás- és közoktatásügyi miniszter) tart pórázon, a máját marcangolja; lábai előtt a lap betiltását panaszló rajnai városokat jelképező nőalakok hevernek

Karl Marx és Jenny von Westphalen 1843. június 19-én itt kötött házasságot

Kreuznach, 1840 körül

Milyen ragyogónak, milyen győzelmesnek látlak magam előtt, hogy vágyakozik szívem állandó jelenléted után, milyen gyönyörrel és elragadtatással dobog feléd, hogyan követi aggódva minden léptedet. [. . .] Bárcsak elegyengethetném minden utadat s eltávolíthatnék mindent, ami akadályként áll elébed

Jenny von Westphalen Karl Marxhoz, 1843

Jenny von Westphalen

1843. októbertől 1845. február elejéig a Marx házaspár Párizsban élt. Itt született 1844. május elsején első gyermekük, Jenny

Párizsi reggel

Karl és én október elején megérkeztünk Párizsba, ahol Herwegh és felesége fogadott minket. Karl itt Rugéval együtt kiadta a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t. Julius Fröbel volt a kiadó. A vállalkozás az első szám után megfeneklett. A rue Vanneaun laktunk, a faubourg St-Germainben, és Rugéval, Heinével, Mäurerral, Tolsztojjal, Annyenkovval, Bernaysszal és másokkal jöttünk össze

Jenny Marx, 1865

Heinrich Heine, 1797—1856

1843. december végén ismerkedett meg Marx a forradalmi-demokrata költővel és hamarosan bensőséges barátságot kötött vele

A lyoni selyemszövők felkelése, 1831. november 21.

Ez volt a proletariátus első önálló nagy megmozdulása a tőkés kizsákmányolás ellen, s ezt a jelszót írta zászlajára: „Dolgozva élni vagy harcolva meghalni!"

Robert Aven, 1771-1858

Marx [. . .] rávetette magát a politikai gazdaságtan, a francia szocialisták és Franciaország történelmének tanulmányozására

Friedrich Engels, 1892

A francia utópikus szocializmus képviselői
Claude-Henri comte de Saint-Simon, 1760—1825
François-Marie-Charles Fourier, 1772—1837

A francia utópikus kommunizmus képviselői
Louis-Auguste Blanqui, 1805—1881
Étienne Cabet, 1788—1856

A franciák és a németek kommunizmusa, az angolok chartizmusa most már nem úgy jelent meg, mint véletlen valami, amely éppúgy el is maradhatott volna. Ezek a mozgalmak most már úgy mutatkoztak meg nekünk, mint a modern elnyomott osztály, a proletariátus mozgalma, mint az uralkodó osztály, a burzsoázia ellen vívott, történelmileg szükségszerű harcának többé vagy kevésbé kifejlett formái

Friedrich Engels, 1885

Wilhelm Weitling, 1808—1871
Német szabó; az utópikus-forradalmi munkáskommunizmus teoretikusa

Ha összehasonlítjuk a német politikai irodalom józan, megszeppent középszerűségét a német munkások *szertelen* és ragyogó irodalmi bemutatkozásával; ha összehasonlítjuk a proletariátusnak ezeket az óriás *gyerekcipőit* a német burzsoázia kitaposott politikai cipőinek törpeségével, *atlétatermetet* kell jövendölnünk a *német Hamupipőkének*

Karl Marx, 1844

Barmen, 1840 körül

Mindannyian ugyanazt a tettvágyat érezzük magunkban, ugyanazt a dacot [...] a hagyománnyal szemben [...]; egész lelkünkből utáljuk az örökös fontolgatást, a bátor cselekvéstől való filiszteri félelmet, ki akarunk jutni a szabad világba, áttörni az óvatoskodás korlátait és küzdeni az élet koronájáért, a tettért

Friedrich Engels, 1840

Barmen, Brucher Rotte 800

Ebben a házban született Friedrich Engels 1820. november 28-án Friedrich Engels pamutgyáros és neje, Elisabeth van Haar fiaként. Szülőháza a második világháborúban elpusztult

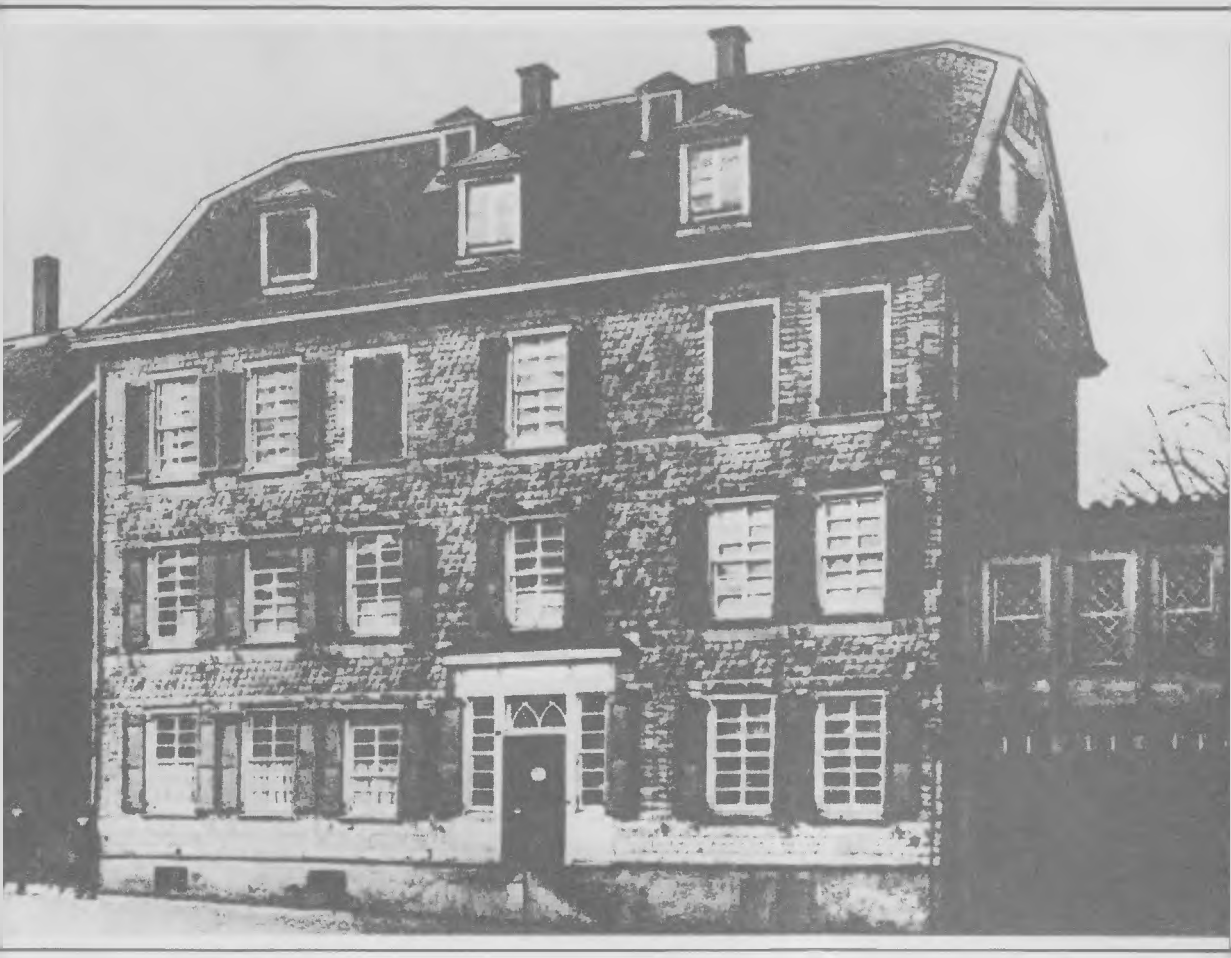

Az elberfeldi gimnázium

Az elberfeldi gimnáziumba járt Engels 1834. október 20-tól 1837. szeptember 15-ig. Apja ragaszkodott hozzá, hogy kereskedői pályára lépjen, ezért háromnegyed évvel az érettségi előtt kivette a gimnáziumból

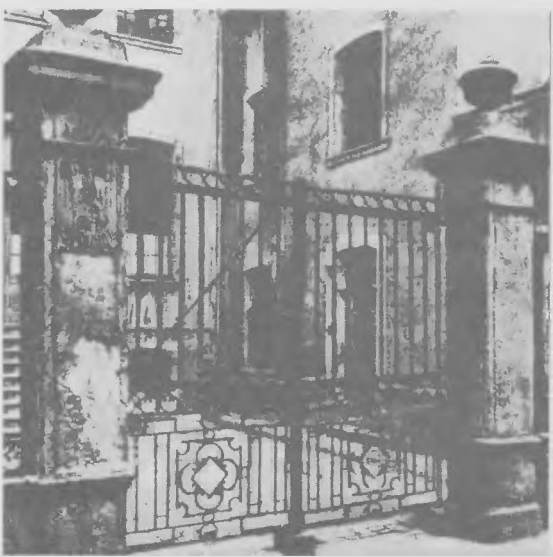

Elberfeld, 1840 körül

Barmen és Elberfeld — 1930 óta Wuppertal — a XIX. század első felében a tőkés textilipar egyik fontos központja volt

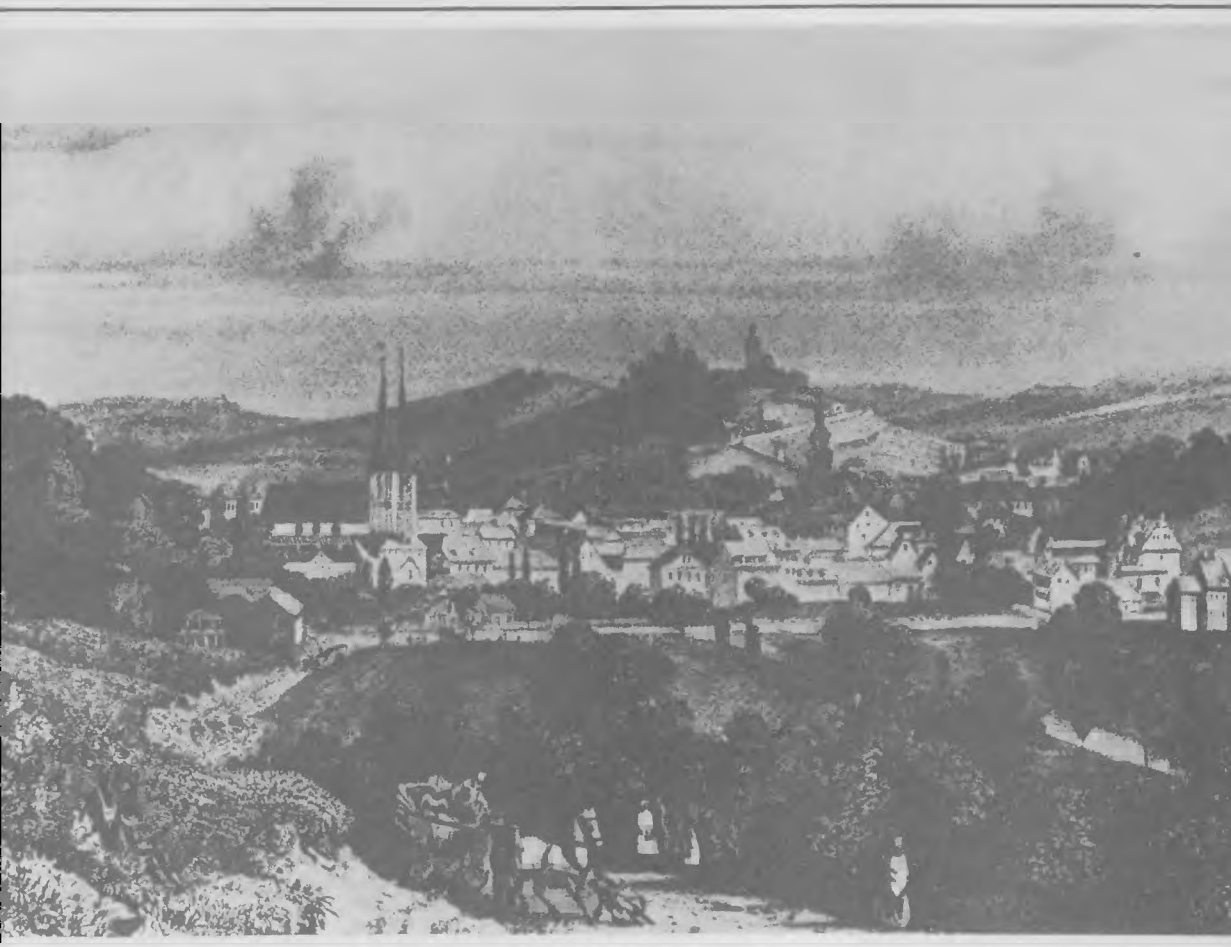

Ámde rettenetes a nyomor
a wuppertali alsóbb osztályokban,
különösen a gyári munkások között

Friedrich Engels, 1839

Engels 1838 júliusától 1841 márciusáig Heinrich Leupold brémai nagykereskedőnél folytatta a kereskedői pályára való felkészülést, amelyet apja irodájában kezdett meg

Bréma, a városháza és a régi tőzsde, 1835 körül

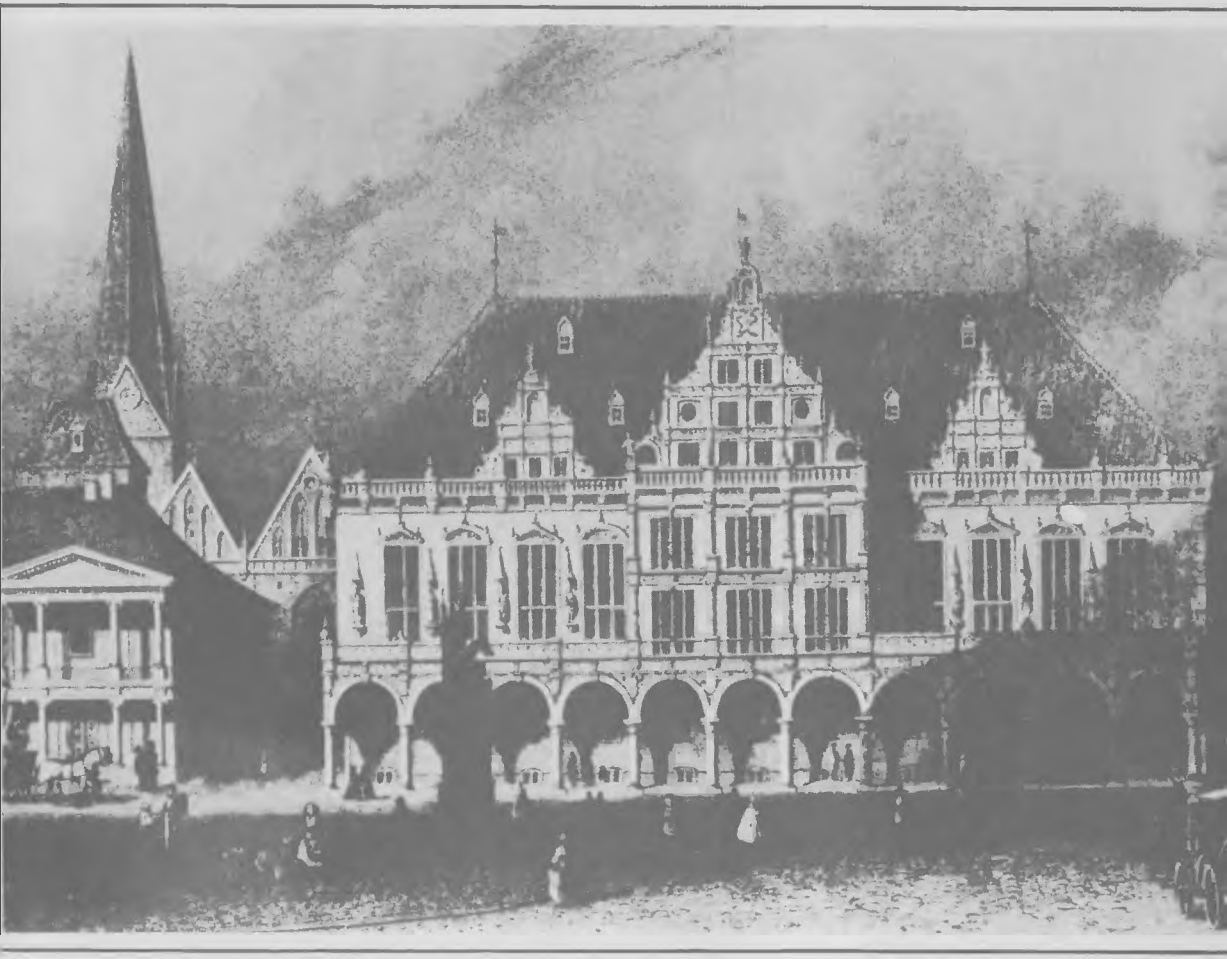

A brémai Szent Márton-templom
Friedrich Engels rajza, 1838

Valóban nem jogtalanul mondják Barmenre és Elberfeldre, hogy obskurus és misztikus; Brémának is ez a híre, és sok is köztük a hasonlóság; a filiszterség a vallási vakbuzgósággal karöltve, amihez Brémában még a gyalázatos alkotmány is járul, megakadályozza a szellem minden szárnyalását

Friedrich Engels Friedrich Graeberhez, 1839

Friedrich Engels, 1839

Friedrich Engels rajza, 1842

Itt látsz engem uniformisban,
amint köpenyemet igen
romantikusan és festőien,
de szörnyen szabályellenesen
panyókára vetve viselem.
Ha így mennék ki az utcára,
minden percben az a veszély
fenyegetne, hogy áristomba
csuknak, ami egyáltalán nem
kellemes dolog. Mert ha az utcán
csak egy zubbonygombom vagy
gallérkapcsom is nyitva van,
bármelyik tiszt vagy tiszthelyettes
áristomba küldhet. Láthatod,
hogy veszélyes dolog katonának
lenni, még békében is

Friedrich Engels levele húgához, Mariehoz, 1842

Berlin, az egykori gyakorlótér, 1845 körül

A gárdatüzérdandár kaszárnyája a Kupfergraben mellett, itt állomásozott Engels százada (ma Friedrich Engels-laktanya)

Berlini tartózkodása alatt Engels gyakran látogatott színielőadásokat és hangversenyeket. Érdeklődéssel kísérte Liszt Ferenc vendégszereplését, aki 1841. december 27-én és 1842. január elsején adott hangversenyt az Énekművészeti Akadémián

Énekművészeti Akadémia a Festungsgraben mellett (ma Makszim Gorkij Színház)

Liszt Ferenc a hangversenyteremben, grafika, 1842

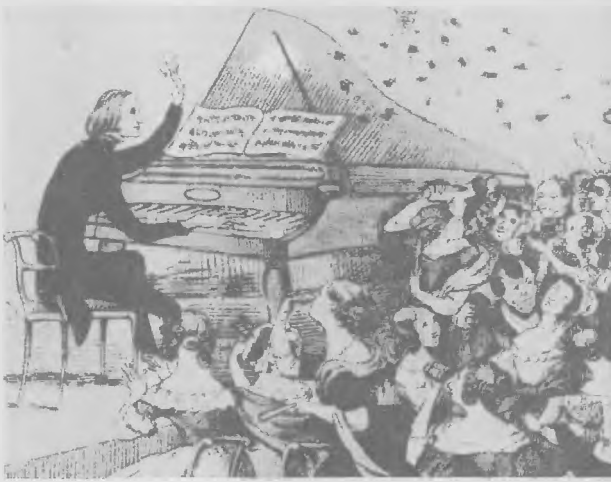

Pamutfonoda Angliában, 1835

Engels 1842 novemberében Angliába utazott, hogy a manchesteri Ermen & Engels cég fonodájában befejezze kereskedelmi tanulmányait. Angliában ekkor már végbement az átmenet a manufaktúráról a gépi iparra, és világosan megmutatkoztak az ipari forradalom szociális kihatásai. A munkásosztály és a burzsoázia közötti engesztelhetetlen harc a társadalmi fejlődés lényeges tartalmát és meghatározó mozgatóerejét alkotta. Engels két éven át kísérte figyelemmel az angol nép életét, a munkások helyzetét és harcát. Tanulmányozta a polgári közgazdászok tanításait és dialektikus materialista álláspontról bírálta őket

Az angol polgári közgazdaságtan képviselői
Adam Smith, 1723—1790
David Ricardo, 1772—1823

Manchester, az angol textilipar központja, 1834

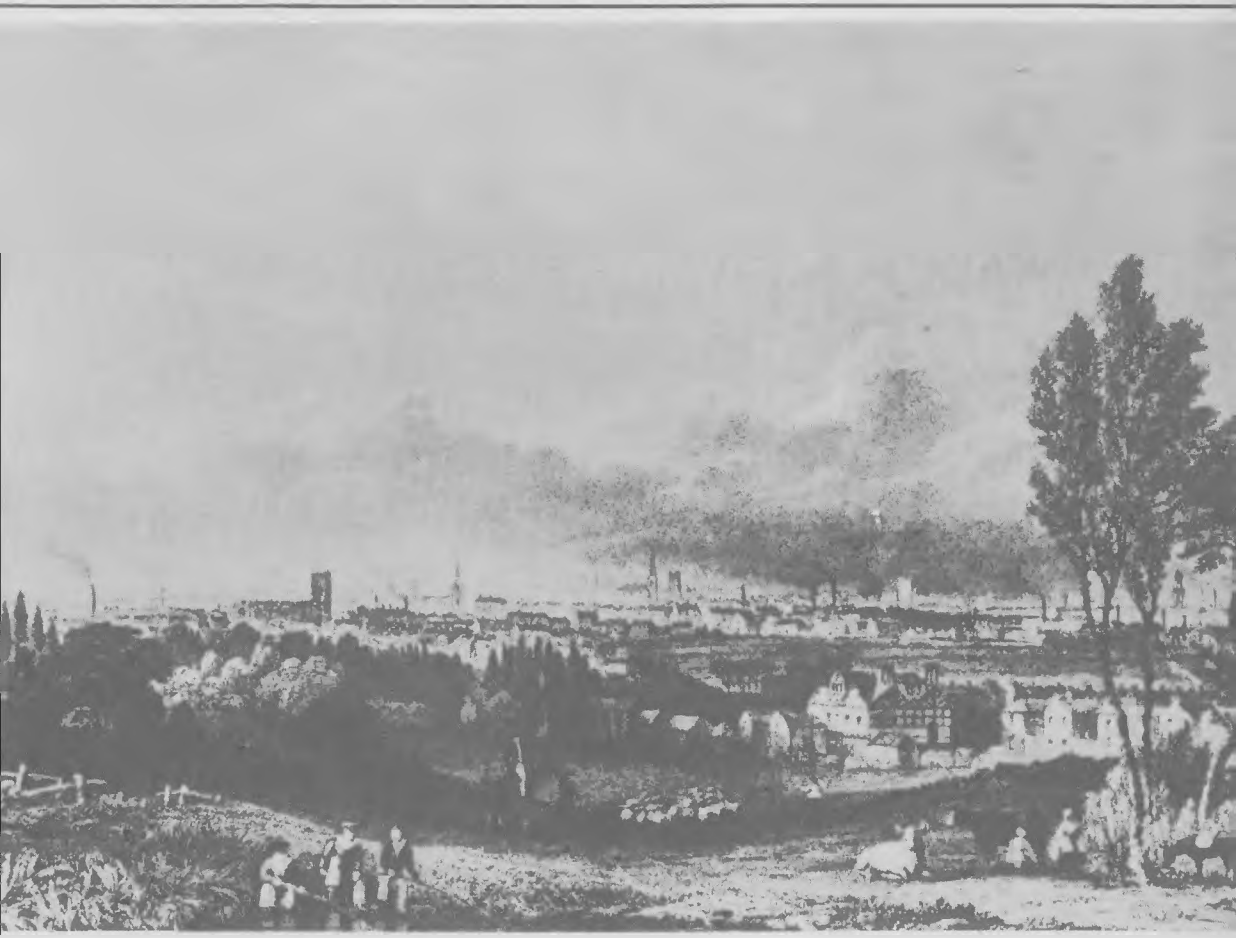

Manchesterben szinte az orrommal ütköztem bele abba, hogy a gazdasági tények, amelyek az eddigi történetírásban semmilyen vagy csak nagyon lenézett szerepet játszanak, legalábbis a modern világban döntő történelmi erők; hogy ez az alapzata a mai osztályellentétek keletkezésének; hogy ezek az osztályellentétek pedig azokban az országokban, ahol a nagyipar következtében teljesen kifejlődtek — tehát kivált Angliában —, a politikai pártképződés, a pártharcok s ezzel az egész politikai történelem alapjai

Friedrich Engels, 1885

Az 1840-es évek elején Anglián a gazdasági sztrájkok hulláma söpört végig. Ez újabb lendületet adott a chartista mozgalomnak

Chartista tüntetés Londonban a parlament épülete előtt, 1842

Sztrájk Manchesterben, 1842

Engels felvette a kapcsolatot az angol munkásmozgalommal, szoros szálak fűzték e mozgalom vezéreihez

A chartisták forradalmi szárnyának képviselői
Ernest Charles Jones, 1819—1869
George Julian Harney, 1817—1897

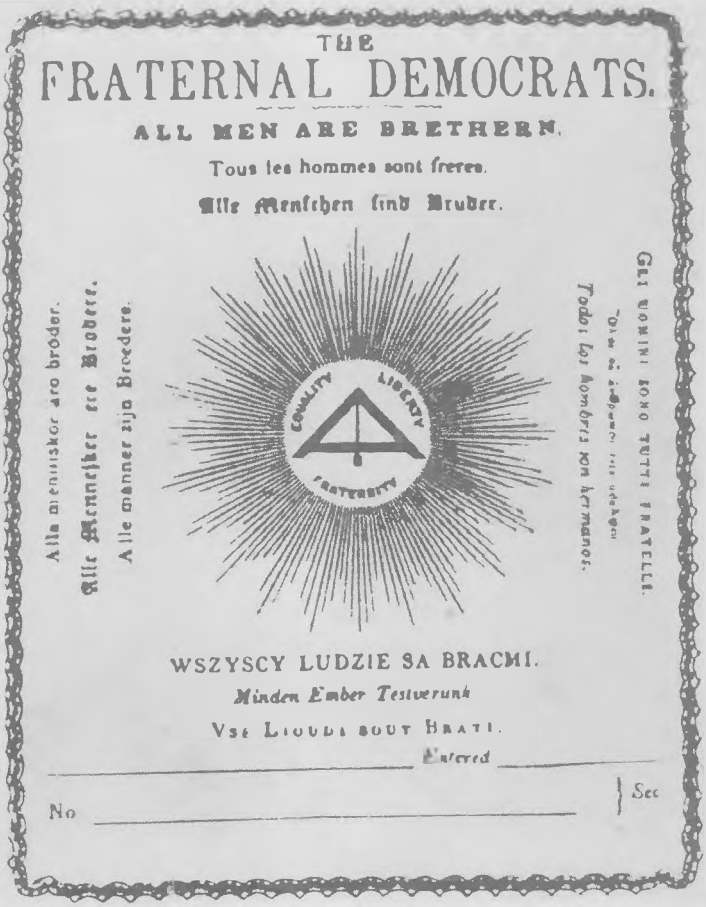

A Fraternal Democrats (Testvéri Demokraták) tagsági jegye

Ebbe a szervezetbe tömörültek a chartizmus forradalmi szárnyának képviselői és az Igazak Szövetségének londoni közösségei

A vagyontalanoknak mégis volt hasznuk ebből a megmozdulásból: tudatára ébredtek annak, hogy forradalmat békés úton végrehajtani lehetetlen, és hogy csak a fennálló természetellenes viszonyok erőszakos átalakítása, a nemesi és ipari arisztokrácia radikális megdöntése javíthatja meg a proletariátus anyagi helyzetét

Friedrich Engels, 1842

Marx és Engels 1846 elején Brüsszelben Kommunista Levelező Bizottságot alapítottak. A különféle utópikus és kispolgári felfogások elleni harcban megkezdték a tudományos kommunizmus elméletének kidolgozását, előkészítették a forradalmi proletárpárt megalakítását és összeolvasztását az Igazak Szövetségével

Brüsszel, park és Palais de la Nation

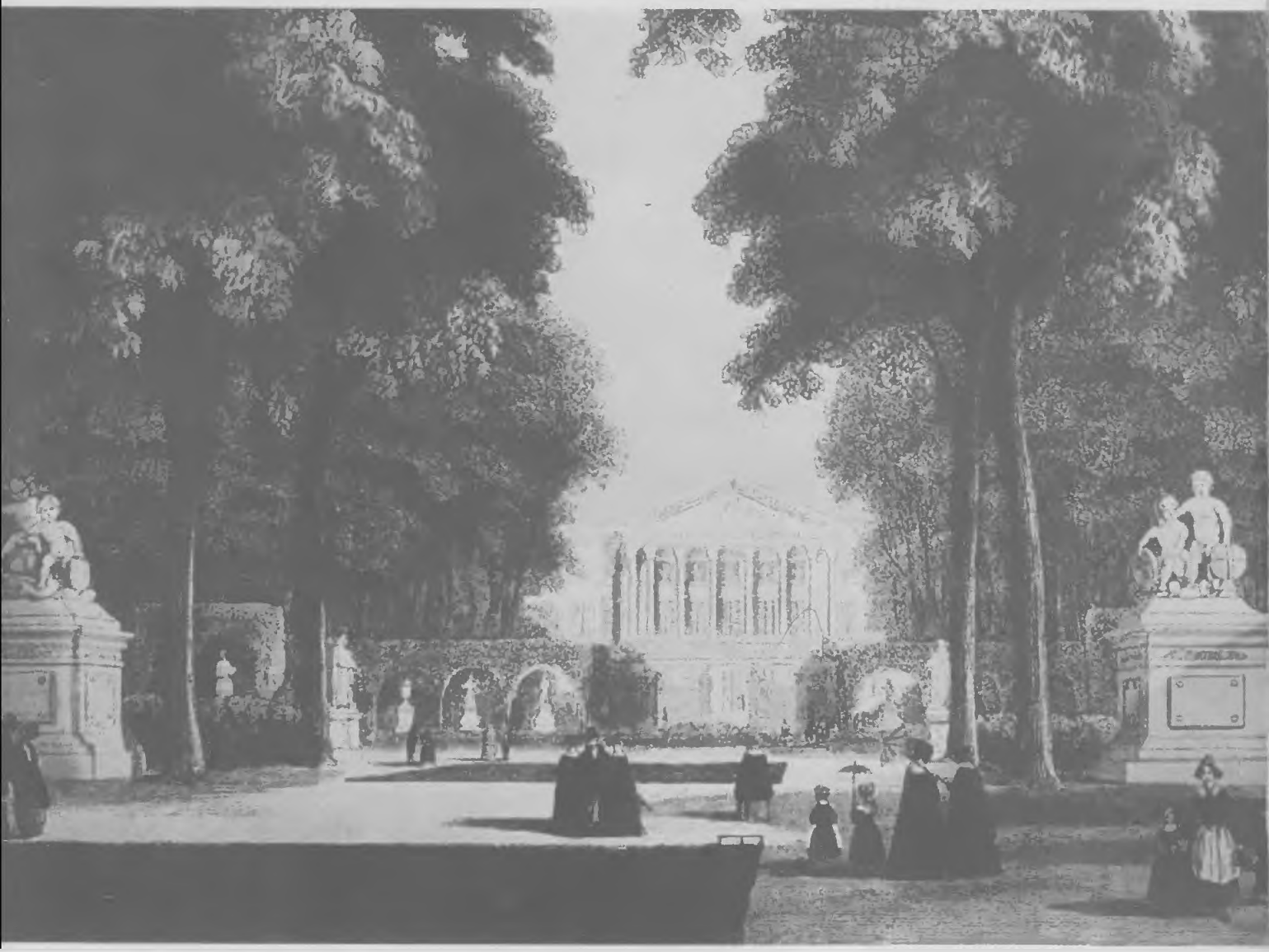

Ily módon a véleménykülönbségek kifejezésre juthatnak; kialakul majd az eszmecsere és a pártatlan kritika. Ez olyan lépés, melyet a szociális mozgalomnak meg kell tennie *irodalmi* megnyilvánulásaiban, hogy a *nemzeti* korlátoktól megszabaduljon

Karl Marx Pierre-Joseph Proudhonhoz, 1846

London, 1850 körül

Londonban működött 1846-tól az Igazak Szovetségének központi vezetősége.
Az Igazak Szövetségének a proletariátus forradalmi pártjává való átalakítása két, 1847-ben Londonban megrendezett nemzetközi kongresszuson zajlott le.
A Kommunisták Szövetségének első kongresszusán, amely 1847. június 2. és 9. között ülésezett, szakítottak az utópikus kommunizmus nézeteivel és közeledtek Marx és Engels tudományosan megalapozott világnézetéhez, elfogadták a kommunista hitvallást a pártprogram tervezeteként, és megvitatták a szervezeti szabályzat tervezetét

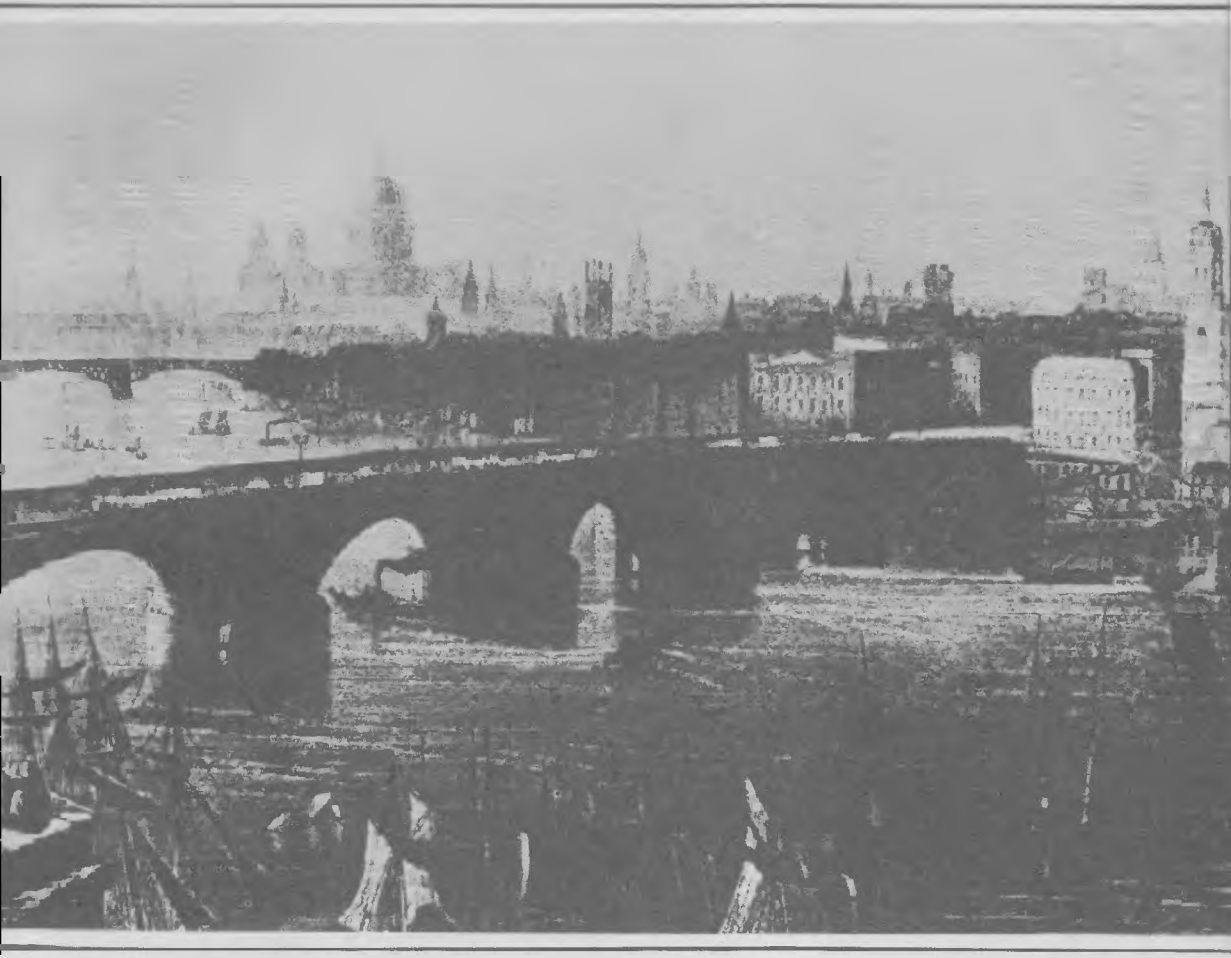

Ebben a műben zseniális világossággal és élességgel fejtették ki az új világszemléletet, a társadalmi élet területére is kiterjedő következetes materializmust, a dialektikát mint a legsokoldalúbb és legmélyrehatóbb fejlődéstant, az osztályharc elméletét és a proletariátusnak mint az új, kommunista társadalom megalkotójának világtörténelmi forradalmi szerepéről szóló elméletét

Vlagyimir Iljics Lenin, 1914

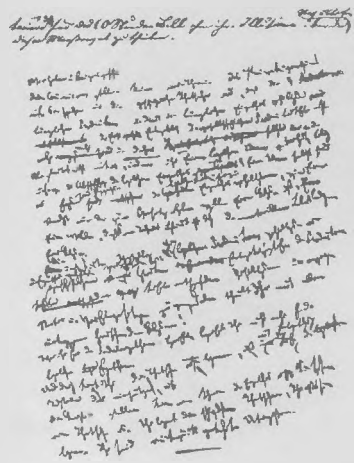

A párizsi Palais Royal elleni roham, 1848. február 24.

Marx és Engels tevékenységében központi helyet foglalt el az 1848—1849-es forradalmi tömegharcban való részvételük. Ebből indulnak ki, amikor meghatározzák különböző országok munkásmozgalmának és demokráciájának jövőjét. Erre térnek vissza, valahányszor a legvilágosabb és a legtisztább formában igyekeznek meghatározni a különböző osztályok belső természetét és törekvéseit

Vlagyimir Iljics Lenin, 1907

Friedrich Engels, az 1840-es évek derekán A párizsi közösség küldötteként vett részt a Kommunisták Szövetségének első kongresszusán

Felfegyverzett munkások és nemzetőrök Párizsban a Tuileriák trónermében, 1848. február 24.

Fegyverkeznek a párizsi munkások

Tisztelet a párizsi munkásoknak! Olyan lökést adtak a világnak, amelyet sorban minden ország meg fog érezni; mert a köztársaság győzelme Franciaországban, az a demokrácia győzelme egész Európában

Friedrich Engels, 1848

A „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztő bizottsága

Felső sor balról jobbra

Karl Marx
Friedrich Engels
Wilhelm Wolff, 1809—1864

Alsó sor balról jobbra

Heinrich Burgers, 1820—1878
Ernst Dronke, 1822—1891
Ferdinand Freiligrath, 1810—1876
Georg Weerth, 1822—1856

A „Neue Rheinische Zeitung" volt a német proletariátus első önálló lapja. Állást foglalt a német és az európai forradalom időszerű kérdéseiben. Leleplezte a feudális reakciót, a nagypolgári ellenforradalmat, síkraszállt a demokratikus és forradalmi erők összefogásáért, a polgári forradalom következetes végrehajtása érdekében

A német proletariátus tehát eleinte mint szélső demokratikus párt jelent meg a politikai színtéren. Számunkra, akik akkor Németországban egy nagy lapot alapítottunk, ezzel a zászló magától adódott. Csak a demokrácia zászlajáról lehetett szó, de olyan demokráciáéról, amely mindenütt az egyes részletekben hangsúlyozta a sajátos proletár jellegét, bár azt még nem írhatta egyszer s mindenkorra a lobogójára

Friedrich Engels, 1884

Németországban 1848 szeptemberében tetőfokára hágott a forradalom és az ellenforradalom közötti harc. Népi mozgalom bontakozott ki. Mivel Marx, Engels és harcostársaik ettől a forradalom újabb fellendülését várták, fokozták politikai és szervező erőfeszítéseiket a néptömegek forradalmi mozgósítására

Barikádharc Majna-Frankfurtban, 1848. szeptember 18

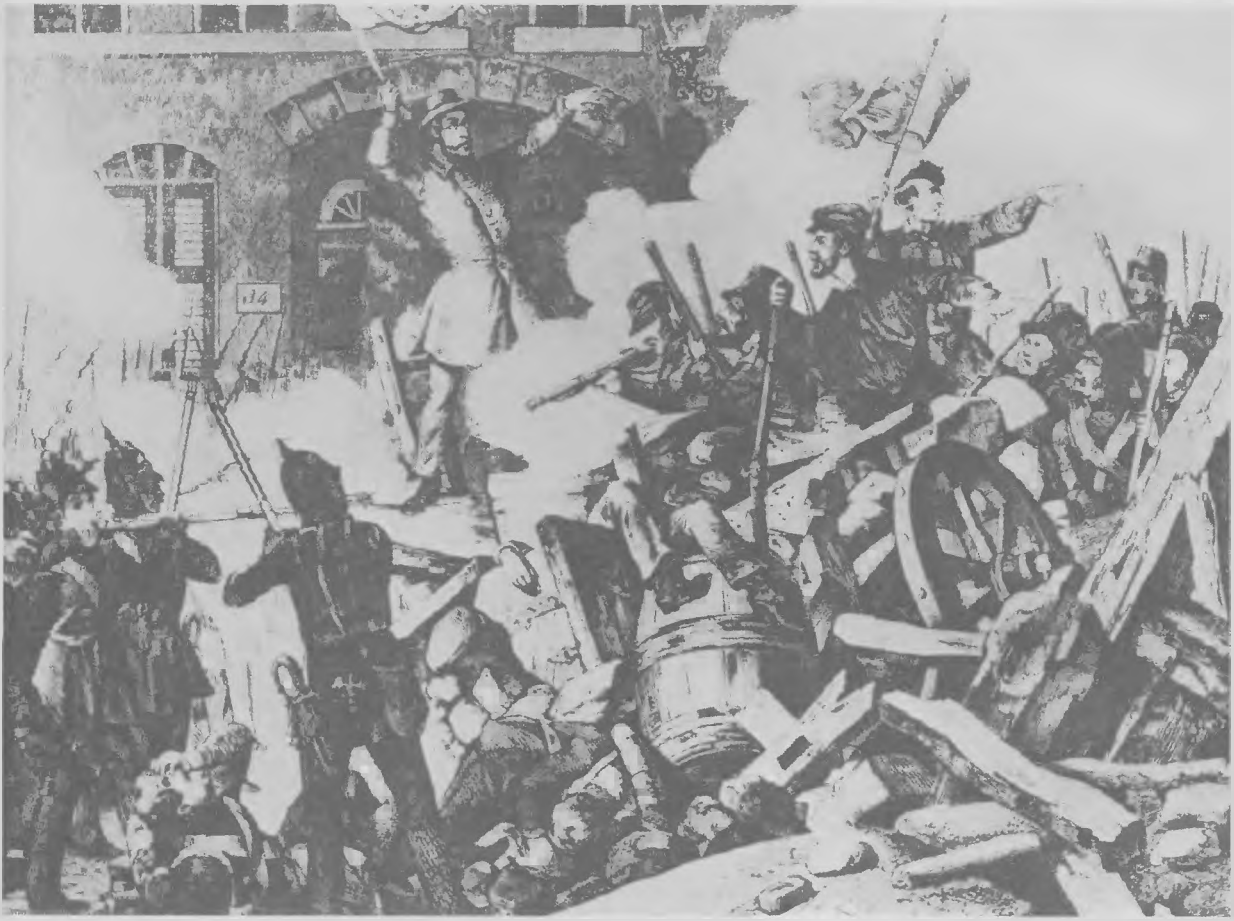

Elberfeldi barikád

A „Kladderadatsch" című vicclapból, 1849

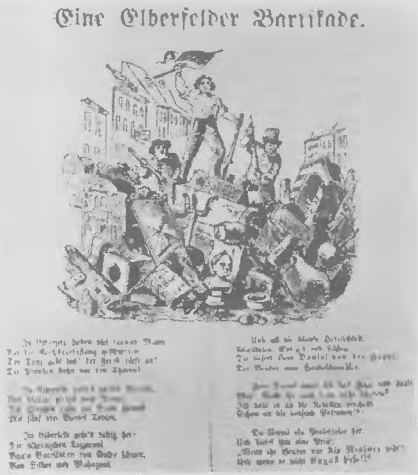

Amikor már Elberfeldben is felkeltek a munkások és iparosok, Engels 1849. május 11-én forradalmár munkások egy csoportjával elindult szülővárosába. A Biztonsági Választmány rábízta az erődítési munkálatok irányítását, és a felkelők tüzérsége fölötti parancsnokságot. De három nappal később, május 14-én, a helyi burzsoázia nyomására felszólította Engelst, hogy hagyja el a várost

A magyar forradalmi hadsereg kiűzte az elnyomó osztrák csapatokat az ország területéről. 1849. április 14-én független államma kiáltotta ki Magyarországot. A magyar forradalmat döntő sikerei ellenére 1849 nyarán letiporta az osztrák és az orosz csapatok ellenforradalmi túlereje

Kossuth Lajos, 1802—1894

Egy olyan népnek, amely függetlenségét akarja kivívni, nem szabad a *szokásos* harci eszközökre szorítkoznia. Tömegfelkelés, forradalmi háború, gerillák mindenütt, ez az egyetlen eszköz, melynek segítségével egy kis nép egy naggyal elbánhat, melynek segítségével egy kevésbé erős hadsereg ellenállhat az erősebbnek és jobban szervezettnek

Friedrich Engels, 1849

Grafika Poroszországnak Németország leigázására szőtt terveiről, 1849

A drezdai és elberfeldi felkelést elfojtották, az iserlohnit körülzárták, a Rajna tartomány és Vesztfália hemzsegett a szuronyoktól, amelyeknek a porosz Rajna-vidék teljes leigázása után Pfalz és Baden ellen kellett menetelniük. Ekkor végül volt mersze a kormányzatnak, hogy ránktörjön. [...] Fel kellett adnunk erődünket, de fegyvereinkkel és málháinkkal, zeneszó mellett, az utolsó, vörös nyomású lobogó zászlaja alatt vonultunk el

Friedrich Engels, 1884

Badeni szabadcsapatosok ▶

Katonai zendülés a rastatti várban, 1849. május 11

Ezzel a felkeléssel indult meg a harc a birodalmi alkotmány elismeréséért Délnyugat-Németországban. Ez volt a csúcspontja és a lezárása az egész birodalmi alkotmány-hadjáratnak. A német történelemben először alakult olyan forradalmi hadsereg, amelyhez egész Németországból és több európai országból csatlakoztak önkéntesek. Marx Párizsba utazott, Engels pedig Willich hadsegédjeként részt vett a szabadcsapatok harcaiban

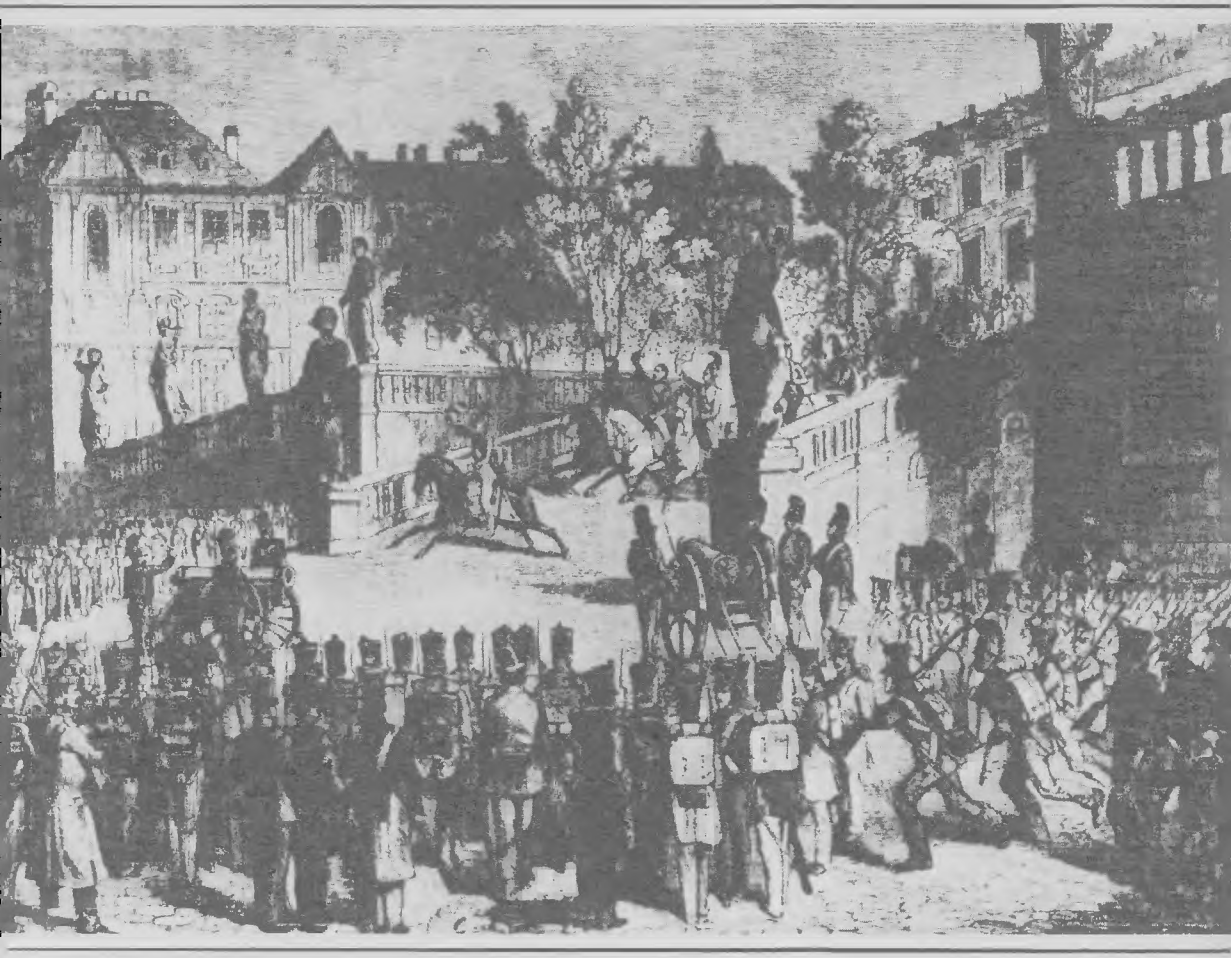

A badeni—pfalzi felkelés veresége után 1849. július 12-én Engels Willich szabadcsapatával átlépte a svájci határt

A badeni hadsereg visszavonulása Svájcba, 1849. július

Az alkotmány-hadjárat elbukott saját felemásságán és belső nyomorúságán. Az 1848-as júniusi vereség óta az európai kontinens civilizált része előtt a kérdés így merült fel: vagy a forradalmi proletariátus uralma, vagy azoknak az osztályoknak az uralma, amelyek február előtt uralkodtak. Középút már nem lehetséges

Friedrich Engels, 1850

Korabeli grafika az európai forradalom leverése után a reakció megerősödéséről

Az európai kontinensen lejátszódó forradalmi dráma első felvonása befejeződött. Az 1848-as vihar előtti „volt hatalmasságok" most megint „jelen hatalmasságok"

Friedrich Engels, 1851

A forradalom 1849-es veresége után számos demokratának kellett elhagynia hazáját a reakció üldözése miatt

Kivándorlókat szállító hajó Bremerhavenben

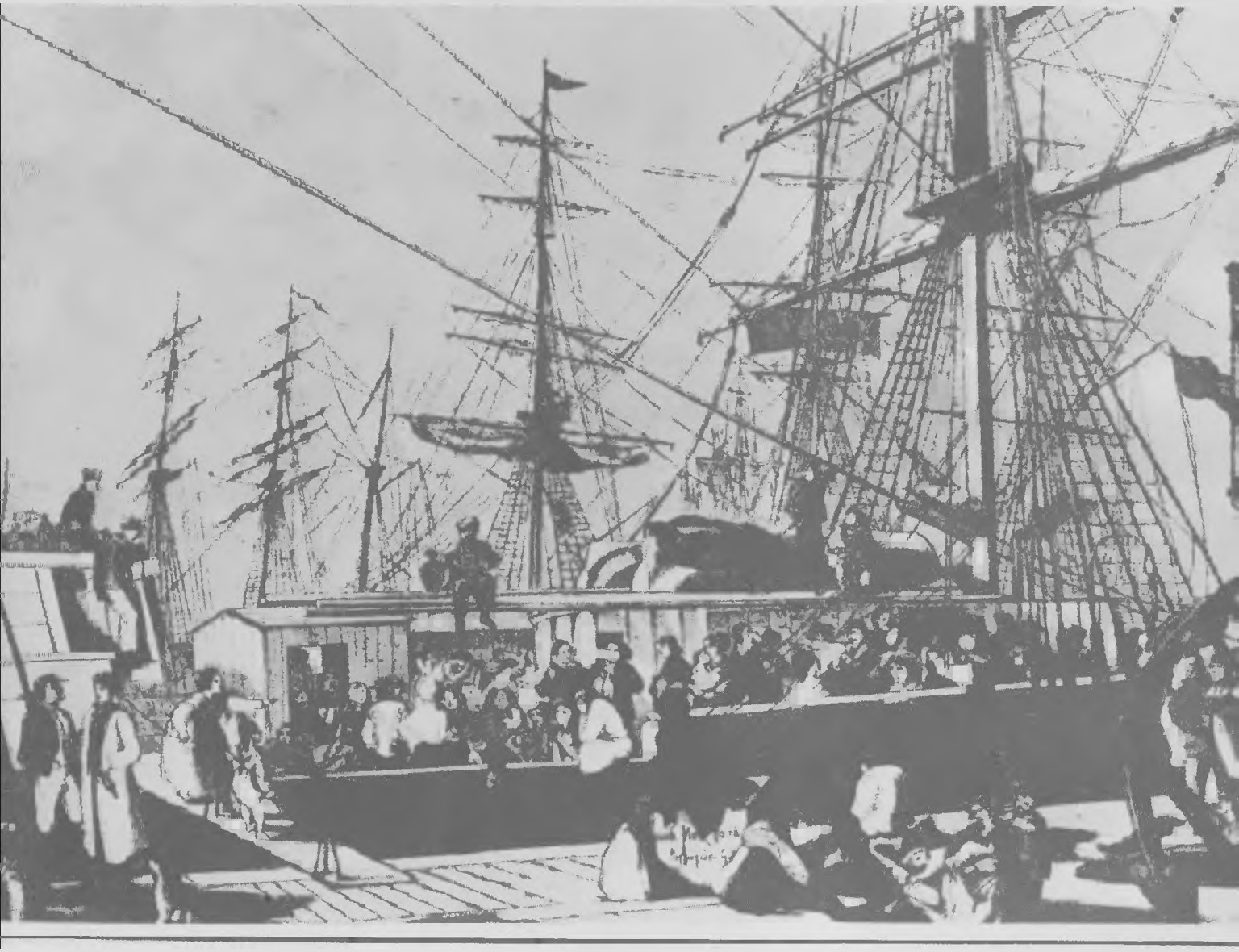

Engels Marx tanácsára 1849. október elején elhagyta Svájcot, hogy Angliába utazzon. Olaszországból tengeren tette meg az utat. November elején érkezett Londonba. Marx már augusztus vége óta élt ott; családja szeptember derekán követte

London, 1850 körül

Edgar Marx, Musch, 1847—1855
Musch levélkéje anyjához
Jenny Marx, 1850 körül

Az emigráció első éveiben a Marx-család nyomasztó szegénységben élt. Öt éven belül meghalt három gyermekük, köztük Edgar, akit Musch-nak becéztek. Csak az Engelstől kapott állandó pénzügyi támogatás tette lehetővé Marxnak, hogy elviselje az ínség elleni felőrlő harc terheit

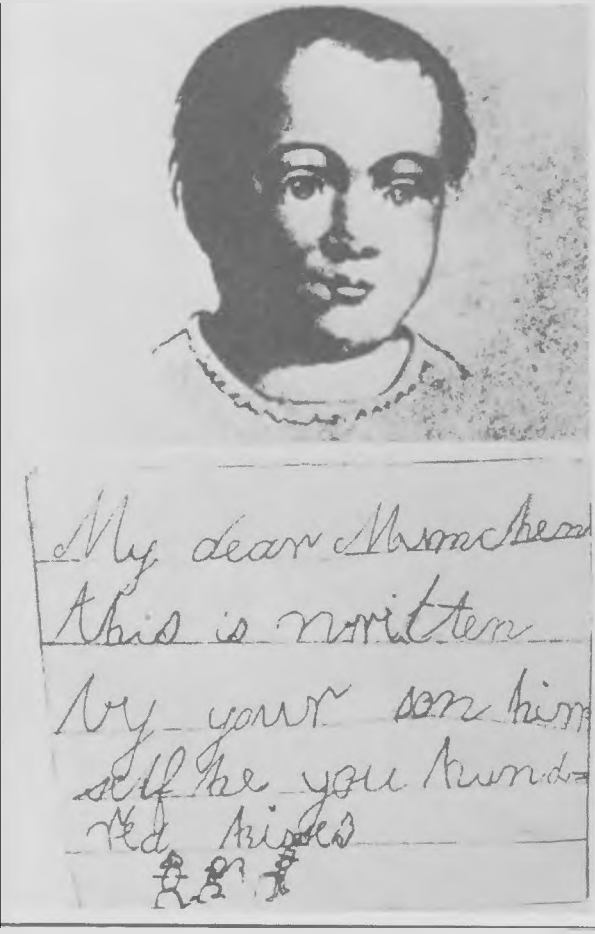

Férjemet itt szinte fojtogatták a polgári élet kicsinyes gondjai, méghozzá olyan felháborító módon, hogy minden energiájára, lényének egész nyugodt, tiszta, higgadt öntudatára volt szükség ahhoz, hogy ezekben a naponta, óránként megújuló küzdelmekben össze ne roppanjon

Jenny Marx Joseph Weydemeyerhez, 1850

Kora e legjelentősebb könyvtárában Marx sok éven át beható közgazdasági és történelmi tanulmányokat folytatott. Példátlan alapossággal tanulmányozta a társadalomgazdasági irodalmat és számos statisztikai adattal támasztotta alá ismereteit

London, British Museum, 1845

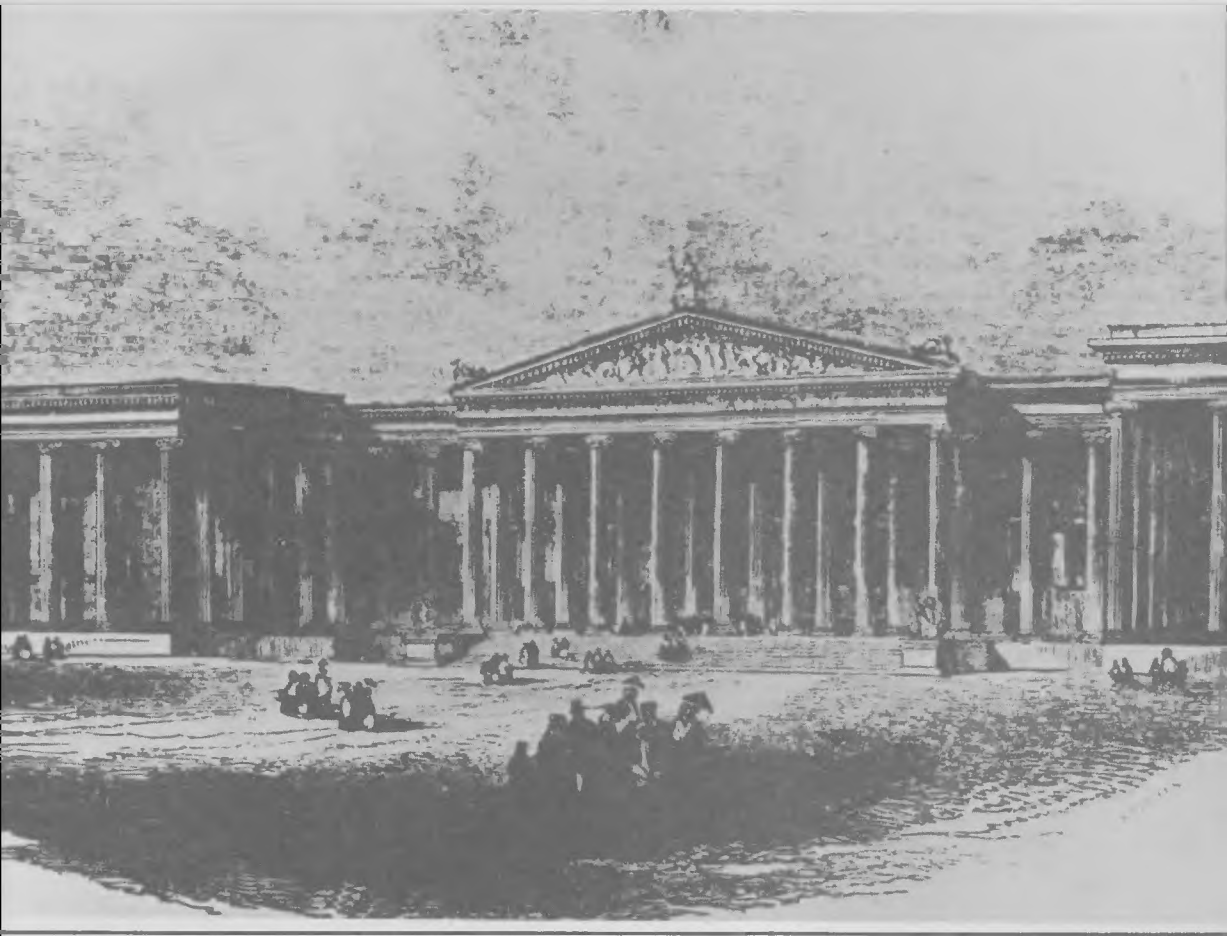

A British Museum olvasóterme, 1850 körül

Manchester, Free Library

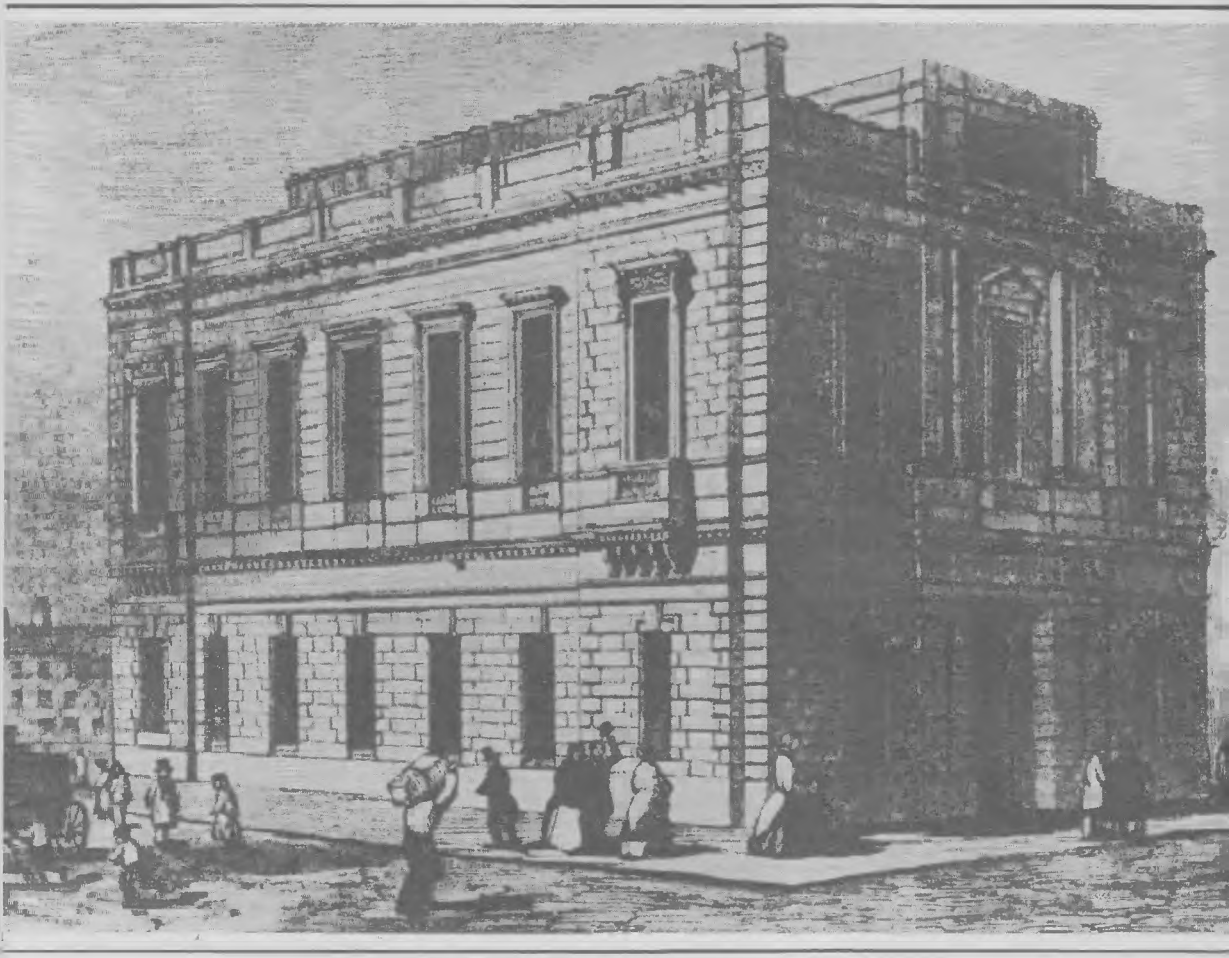

Manchester, Chetham Library

Ennél az olvasóasztalnál dolgozott Marx és Engels

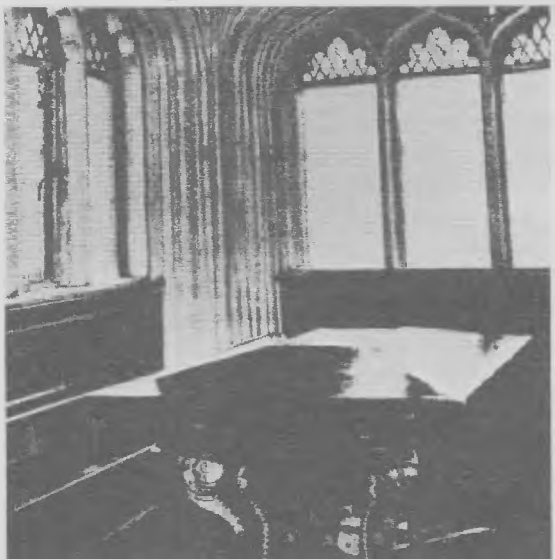

A hadtudomány minden ágának tanulmányozása hosszú éveken át egyik fő foglalatosságom volt, s az a siker, amelyet a magyar hadjáratról akkoriban a német sajtóban közzétett cikkeim örvendetes módon arattak, megerősít abban a hitemben, hogy tanulmányaim nem voltak hiábavalóak. A legtöbb európai nyelvben, az oroszt, a szerbet

London, 1850 körül

és valamennyire a románt
is beleértve, többé-kevésbé
járatos vagyok. Így a legjobb
információs források
hozzáférhetőek számomra

Friedrich Engels, H. J. Lincolnhoz, 1864

[...] a politikai hatalom
meghódítása a munkásosztály
nagy kötelessége. Úgy látszik,
hogy a munkásosztály megértette
ezt, mert Angliában,
Németországban, Olaszországban
és Franciaországban egyidejűleg
mutatkoztak az újjáéledés jelei,
és egyidejűleg tettek
erőfeszítéseket a munkáspárt
politikai újjászervezésére.
A siker egy eleme birtokukban
van — a számuk; a szám azonban
csak akkor nyom a latban,
ha szövetkezés egyesíti és tudás
vezeti

Karl Marx, 1864

Az angol rendőrség munkásgyűlést ver szét a londoni Hyde Parkban, 1866 júliusában

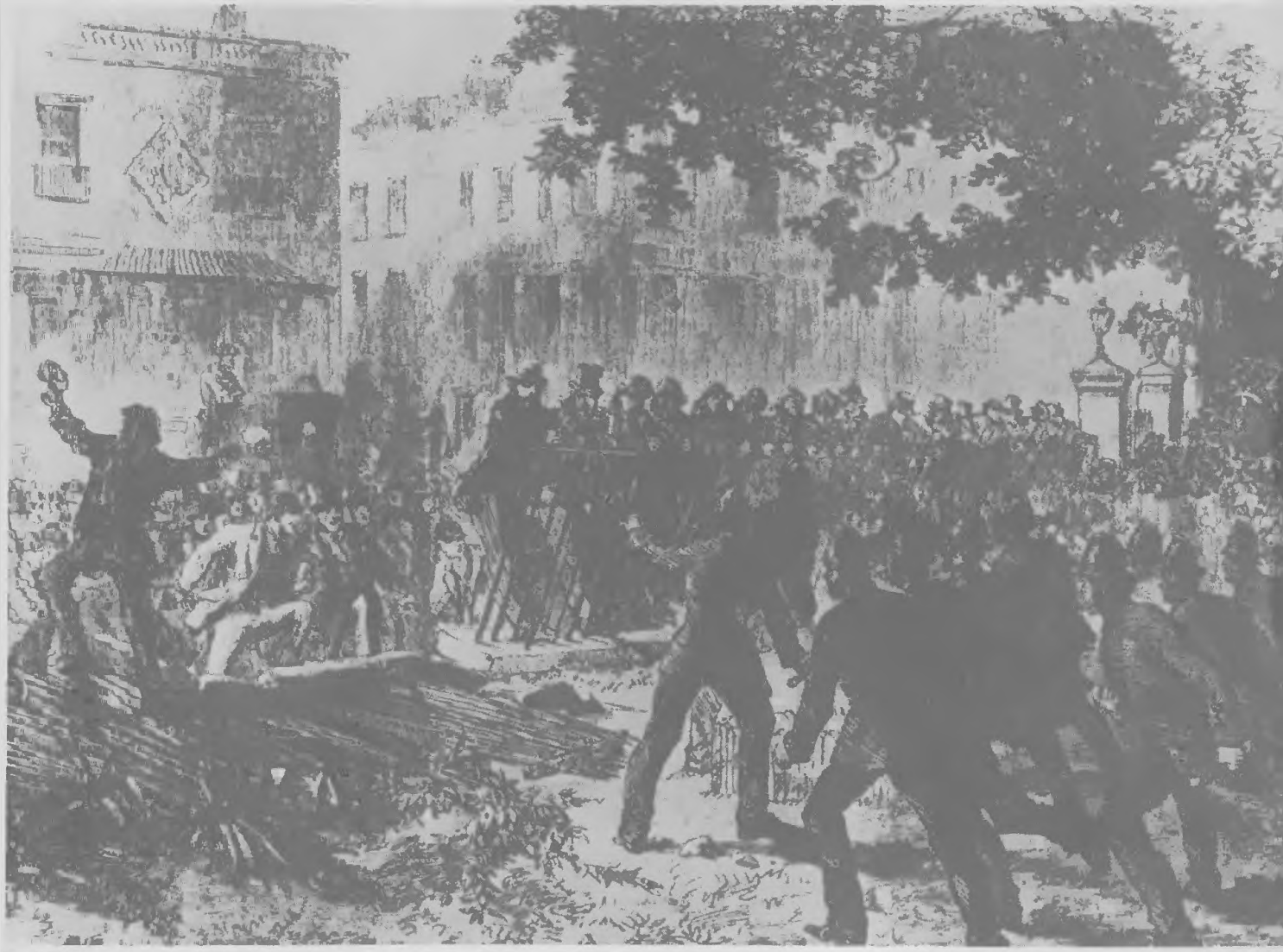

Az angol munkásosztály halhatatlan történelmi becsületet szerzett, amikor az uralkodó osztályoknak azt az ismételt próbálkozását, hogy az amerikai rabszolgatartók érdekében interveniáljanak, lelkes tömeggyűlésekkel elfojtotta, jóllehet az amerikai polgárháború folytatódása egymillió angol munkásra a legborzalmasabb szenvedéseket és nélkülözéseket méri

Karl Marx, 1863

Jenny és Laura, 1864 körül

Marx és leánya, Jenny, 1866. március vége

Eleanor, 1864 körül

Londonban született 1855. január 16-án

Marxot gyermekei körében kellett látnunk, hogy teljes képet kapjunk a tudomány e hősének érzelmi mélységéről és gyermeki kedélyéről. [. . .] Marx számára a gyermektársaság szükséglet volt — pihent és felfrissült köztük. S amikor saját gyermekei felnőttek vagy meghaltak, az unokák léptek a helyükbe

Wilhelm Liebknecht, 1896

Angol szakszervezetek és francia munkások között — a világkiállításon — létrejött kapcsolat eredményeként az a megállapodás született, hogy alakítsák meg valamennyi ország munkásainak nemzetközi szövetségét. A szervezet megalapítását 1864. szeptember 28-án Londonban egy nemzetközi nagygyűlésen határozták el. Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) lett a neve; Marx és Engels vezetése alatt a nemzetközi proletariátus első forradalmi tömegszervezetévé fejlődött és világtörténelmi jelentőségre tett szert

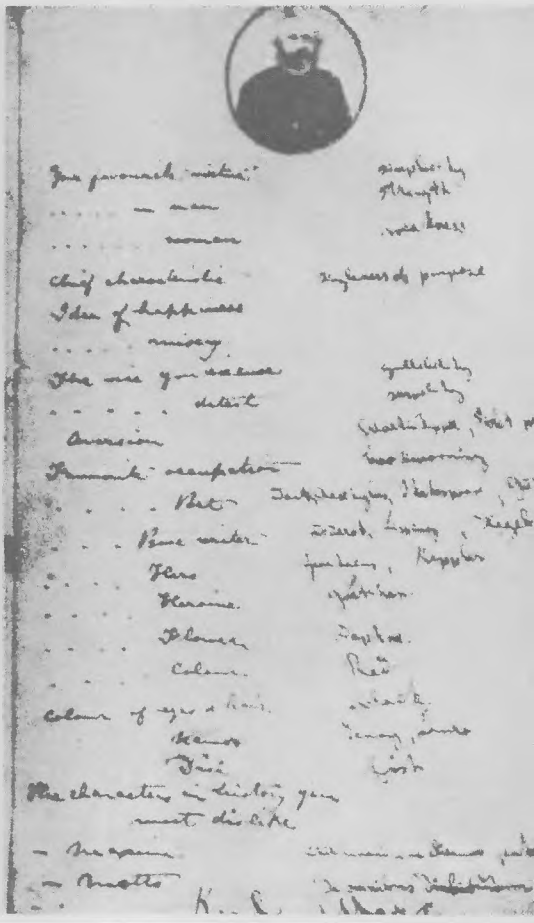

Karl Marx, 1866. március vége

Marx volt a Nemzetközi Munkásszövetség tulajdonképpeni szervezője és vezetője. Ő fogalmazta meg programokmányait és számos felhívását, nyilatkozatát, határozatát és jelentését. Tagja volt a Főtanácsnak, a vezető szervnek, és ő volt a Németországért felelős levelező titkár

Az Internacionálét azért alapították meg, hogy a munkásosztály valódi harci szervezetét állítsák a szocialista vagy félszocialista szekták helyére [...] Az Internacionálé története a *Főtanács folytonos harca* volt e szekták és dilettáns kísérletek ellen, amelyek magán az Internacionálén belül igyekeztek a munkásosztály valódi mozgalmával szemben fenntartani magukat. Ez a harc a kongresszusokon folyt, de még inkább a Főtanácsnak az egyes szekciókkal való nem nyilvános tárgyalásain

Karl Marx Friedrich Boltéhoz, 1871

A Nemzetközi Munkásszövetség Központi Tanácsának — 1866-tól Főtanácsának — tagjai

Felső sor balról jobbra
Hermann Jung, 1830—1901
órás, a Tanács pénztárnoka, 1871—1872
Johann Georg Eccarius, 1818—1889
szabó, a Tanács főtitkára, 1867—1871

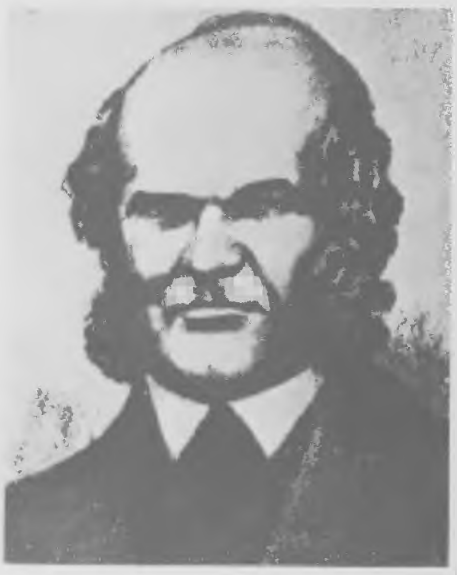

Alsó sor balról jobbra
Benjamin Lucraft, 1809—1897
bútorasztalos
Friedrich Lessner, 1825—1910
szabó
George Odger, 1820—1877
cipész, a Tanács elnöke, 1864—1867

Miután Poroszország az 1866-ban Ausztria ellen vívott háborúban a Németország elsőbbségéért folytatott harcot a maga javára eldöntötte, megalakította az Északnémet Szövetséget. Ennek parlamentjében August Bebel és Wilhelm Liebknecht képviselték a proletariátus érdekeit

August Bebel, 1840—1913

Wilhelm Liebknecht, 1826—1900

Ferdinand Lassalle, 1825—1864

Szem előtt tartva a haladó német munkásoknak azt az egyre erősödő törekvését, hogy politikai és szervezeti önállóságra tegyenek szert, Ferdinand Lassalle 1863-ban megalapította az Általános Német Munkásegyletet

Tizenöt évi szendergés után Lassalle — és ez halhatatlan érdeme marad — ismét felélesztette Németországban **a munkásmozgalmat.** De nagy hibákat követett el

Karl Marx Johann Baptist von Schweitzerhez, 1868

Véleményem szerint tehát nem tehetünk egyebet, mint hogy egyszerűen elfogadjuk a tényt, ha nem is helyeseljük, és amennyire csak lehetséges, felhasználjuk a most mindenesetre biztosan kínálkozó nagyobb könnyebbségeket a német proletariátus *nemzeti* arányokban való megszervezésére és egyesítésére

Friedrich Engels Karl Marxhoz, 1866

Itt zajlott le 1869. augusztus 7. és 9. között a Szociáldemokrata Munkáspárt alapító kongresszusa. Ez a párt a Nemzetközi Munkásszövetség ágazatának tekintette magát és csatlakozott annak törekvéseihez

Eisenach, 1860 körül

Vajon kielégíthette-e a tiszta lassalleanizmus, úgy, ahogy volt, annak a nemzetnek a szocialista igényeit, amely létrehozta a „Kiáltvány"-t? Ez lehetetlen volt. És így hamarosan létrejött — hála mindenekelőtt Liebknecht és Bebel fáradozásainak — egy munkáspárt, amely nyíltan hirdette az 1848-as „Kiáltvány" elveit

Friedrich Engels, 1891

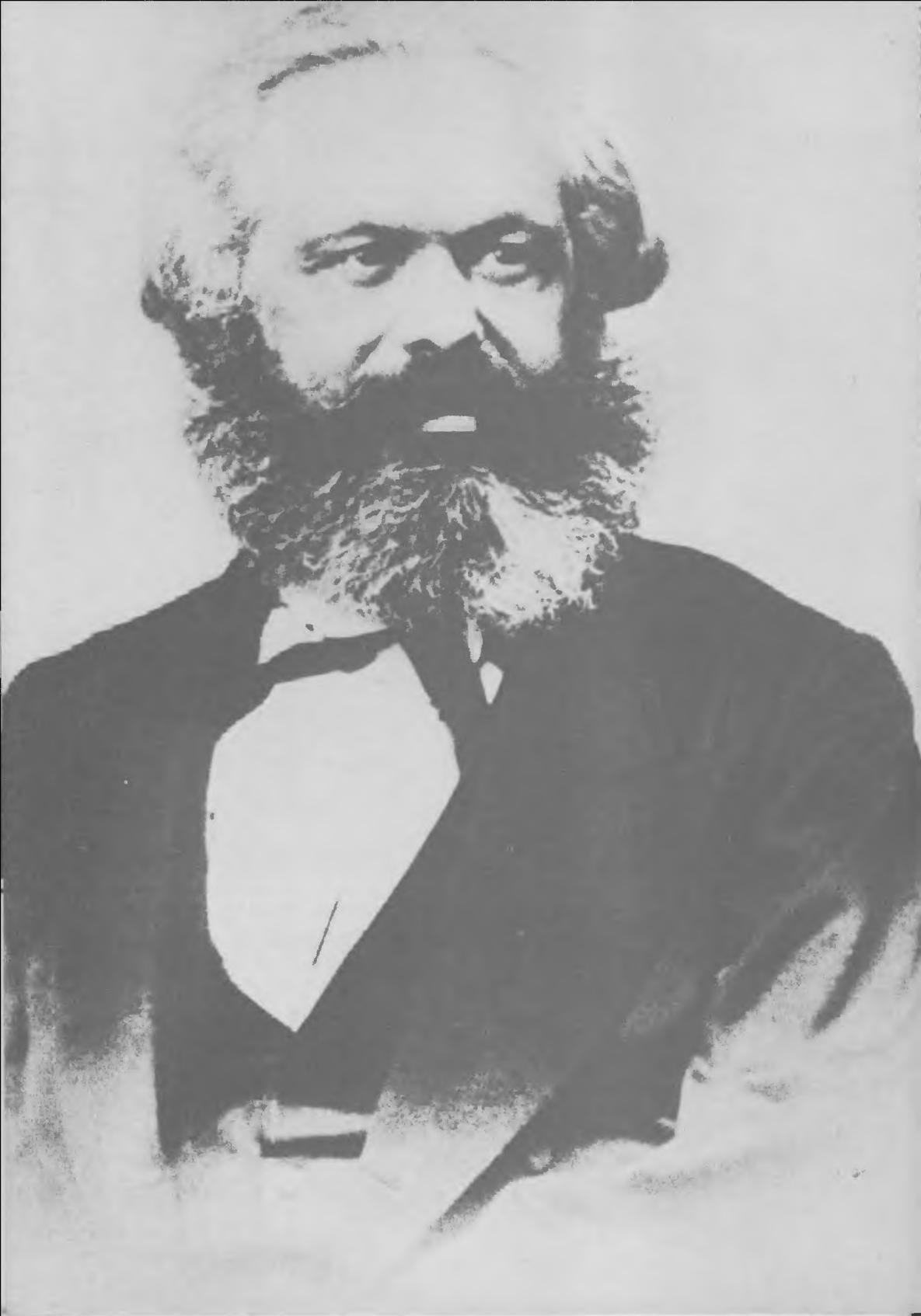

◀ *Karl Marx, Hannover, 1867. április vége*

Samuel Moore, 1838—1911
angol jogász, Marx és Engels barátja

Edward Aveling, 1849—1898
angol orvos és író; 1884-től Eleanor Marx élettársa

Friedrich Engels, Manchester, 1864. június 3. előtt

Minden munkaképes másodpercet ki kellett tehát használnom, hogy elkészüljek művemmel, amelynek feláldoztam egészségemet, az élet örömeit és családomat. Remélem, hogy ez a magyarázat nem szorul további kiegészítésre. Nevetek az ún. „praktikus" embereken és bölcsességükön. Ha barom módjára akarna élni az ember, akkor természetesen megtehetné, hogy hátat fordít az emberiség szenvedéseinek és csupán saját irhájával törődik. De igazán *impraktikusnak* tartottam volna magam, ha felfordulok anélkül, hogy könyvemmel, legalábbis kéziratban, teljesen elkészültem volna. A mű *első kötete* néhány hét múlva megjelenik Otto Meissnernél Hamburgban. Az írás címe: „*A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*"

Karl Marx Sigfrid Meyerhez, 1867

Engelsnek 1887-ben sikerült első ízben angol nyelven közzétenni „A tőke" első kötetét. Az általa szerkesztett fordítást régi barátja, Samuel Moore és Edward Aveling végezte. Samuel Moore a „Kommunista Párt kiáltványá"-t is lefordította angolra

A Francia Köztársaság kikiáltása Párizsban, 1870. szeptember 4

A védelmi háború valójában
Louis Bonaparte megadásával,
a sedani kapitulációval
és a köztársaságnak Párizsban
történt kikiáltásával véget ért.
De már jóval ezen események
előtt, már abban a pillanatban,
amikor a császári hadseregek
teljes rothadtsága nyilvánvaló lett,
a porosz katonai kamarilla
hódításra határozta el magát

Karl Marx, 1870

A Párizsi Kommün kikiáltása,
1871. március 28

A munkásosztály harca
a tőkésosztály és ennek állama
ellen a párizsi küzdelem által
új szakaszba lépett. Akárhogyan
végződik is a dolog közvetlenül,
egy új, világtörténelmi fontosságú
kiindulópontot nyertünk

Karl Marx Ludwig Kugelmannhoz, 1871

Friedrich Engels, Manchester, 1868—1869 tele

Karl Marx, London, 1875. augusztus 24-e előtt

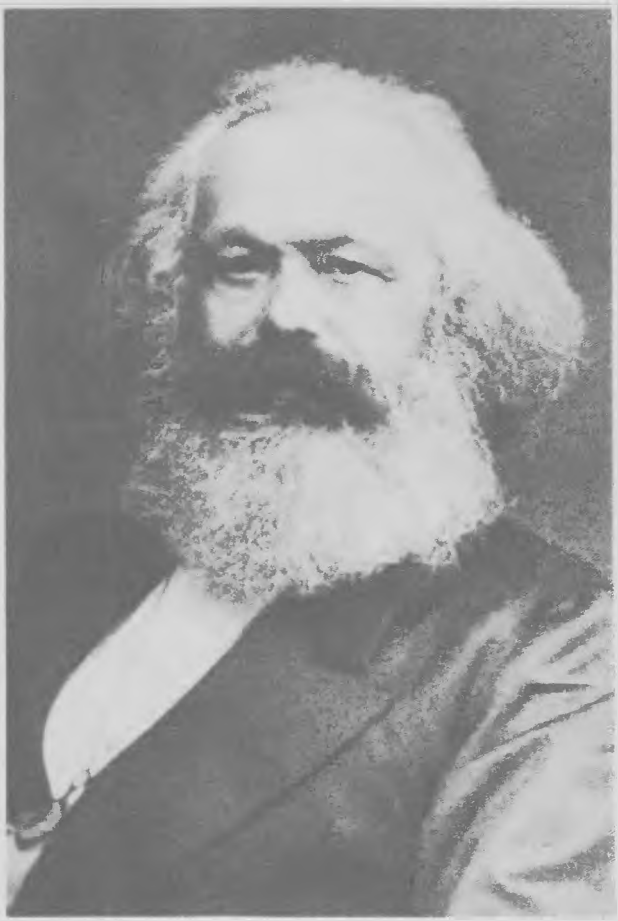

Amikor Párizs munkásai 1871 tavaszán az emberiség történetében először a proletárforradalom győzelméért harcoltak, Marx és Engels azonnal mellékük álltak. Fontos tanácsokat adtak politikai és fegyveres harcukhoz, és valamennyi ország munkásait felszólították, hogy fejezzék ki szolidaritásukat a „párizsi egetostromlókkal"

Közben nem vesztegettük az időt. A különböző titkárok által a kontinens és az Egyesült Államok szekcióihoz intézett levelek útján a munkások mindenütt felvilágosítást kaptak Párizs e nagyszerű forradalmának igazi jellegéről

Karl Marx Frankel Leóhoz, 1871

Hősies ellenállás után a forradalmi Párizs 1871. május 28-án elbukott az ellenforradalom katonai túlerejével szemben

A munkások Párizsát, Kommünjével együtt, egy új társadalom dicsőséges előfutárjaként örökké ünnepelni fogják

Karl Marx, 1871

Hippolyte-Prosper-Olivier Lissagaray, 1838—1901
francia újságíró és történész, kommünár

Lissagaray 1871-től 1880-ig Londonban élt száműzetésben. 1873-tól 1882-ig jegyben járt Eleanor Marxszal

A Kommün menekültjei Londonban

Gotha, piactér és városháza, 1860 körül

Az 1875. május 22. és 25. között tartott gothai kongresszuson a Szociáldemokrata Munkáspárt és az Általános Német Munkásegylet Németország Szocialista Munkáspártja néven egyesült. Az új párt programja azonban nem felelt meg az egyesülés jelentőségének. Marx és Engels leveleikben bírálták a programtervezetet, sőt Marx külön is foglalkozott vele „Széljegyzetek a német munkáspárt programjához" című írásában

◀ *Eleanor Marx, 1874 körül*

Eleanor Marx lefordította vőlegénye „Az 1871-es Kommün története" című művének francia nyelvű kéziratát angolra, és a megjelent kötet egy példányát dedikálva odaajándékozta atyai barátjának, Engelsnek

A tőkés és a kommunista társadalom között van egy időszak, melyben a tőkés társadalom forradalmi úton kommunista társadalommá alakul át. Ennek megfelel egy politikai átmeneti időszak, amelynek az állama nem lehet egyéb, mint *a proletariátus forradalmi diktatúrája*

Karl Marx, 1875

Friedrich Engels, Brighton, 1877

Lydia Burns, Lizzy, 1827—1878

1864-től Engels élettársa; 1878. szeptember 11-én kötött házasságot vele

A feleségem is igazi ír proletárivadék volt, és az osztálya iránti vele született szenvedélyes szeretet összehasonlíthatatlanul többet ért nekem és minden válságos pillanatban jobban segített, mint azt a „mívelt" és „érzelmes" burzsoálányok minden széplelkűsége és tudálékossága tehette volna

Friedrich Engels Julie Bebelhez, 1892

Karl Marx utolsó fényképe, Algír, 1882. február vége

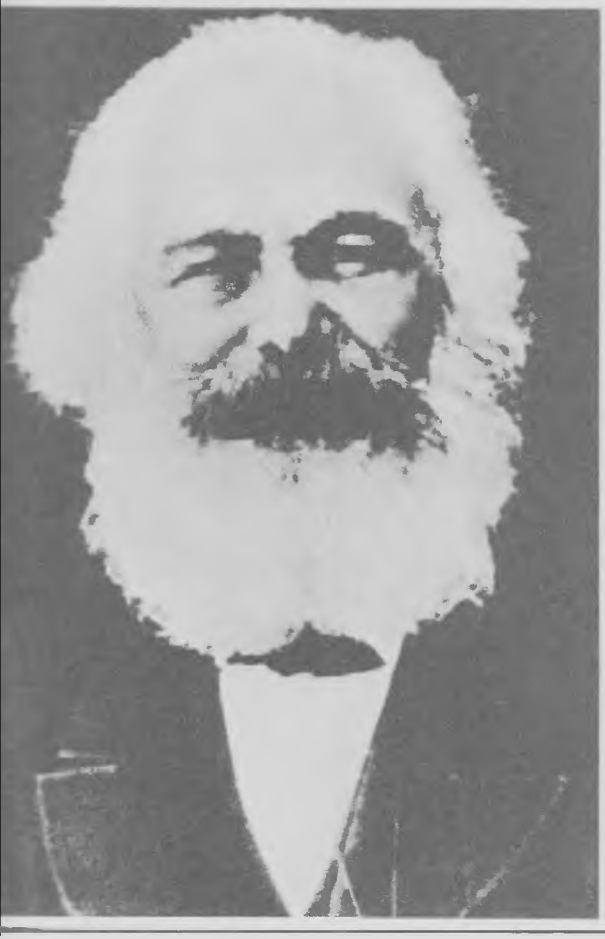

Jenny Marx élete utolsó éveiben. 1881. december 2-án hunyt el Londonban

Anyácska életével Szerecsen élete is befejeződött. Keményen harcolt egészségéért, mert mindvégig harcos volt — de meg volt már törve. Közérzete egyre rosszabb lett. Ha önzőbb lett volna, akkor egyszerűen szabadjára engedi a dolgokat. De volt számára valami, ami mindennél fontosabb: *az ügy odaadó szolgálata. Megkísérelte, hogy befejezze nagy művét,* s ezért még egyszer beleegyezett abba, hogy elutazzék üdülni

Eleanor Marx-Aveling, 1896

Hogy mi mindent jelentett a forradalmi mozgalomnak ez az éles kritikus elme, ez a biztos politikai érzék, ez a szenvedélyes erő és nagy áldozatkészség, az nem szerepel a nyilvánosság előtt, azt nem nyomták ki a sajtó hasábjain. Hogy ez az asszony mit vitt véghez, ezt csak azok tudják, akik a közelében éltek

Friedrich Engels, 1881

Marx leánya, Jenny 1883. január 11-én halt meg a Párizs környéki Argenteuilben 38 éves korában, és öt gyermeket hagyott hátra, akik közül a legidősebb hétéves, a legfiatalabb pedig négyhónapos volt

Sok szomorú órát értem meg, de egy sem volt olyan szomorú, mint ez. Éreztem, hogy a halálos ítéletet viszem apámnak. A hosszú, nyomasztó úton gyötrődve törtem a fejem, hogyan adjam tudtára a hírt. Nem kellett tudtára adnom, arcom elárulta. Szerecsen rögtön ezt mondta: Jennykénk meghalt

Eleanor Marx-Aveling, 1896

A munkáskongresszus előkészítése során Engels kiterjedt levelezést folytatott Laura és Paul Lafargue-gal és a nemzetközi munkásmozgalom más vezetőivel

Friedrich Engels, London, 1888

A leginkább elévülhetetlen jelentőségű elméleti segítség, amelyet Engels Marx halála után a nemzetközi munkásmozgalomnak nyújtott, „A tőke" második és harmadik kötetének a kiadása volt. Körültekintő, aprólékos munkával gondoskodott Marx hátrahagyott kéziratairól és jegyzeteiről, rendszerezte és kiegészítette őket. Folytatta barátja főművét

Mindenki tudja, hogy milyen sok mindent végzett Engels azóta. Ideje legnagyobb részét annak szentelte, hogy kiadja apám műveit, elvégezze az új kiadások korrektúráját és átnézze „A tőke" fordításait. Sem erről a munkáról, sem eredeti műveiről nem szükséges szólnom; mekkora munkát végez el naponta, azt csak azok tudják értékelni, akik ismerik Engelst

Eleanor Marx-Aveling, 1890

New York, Broadway, az 1870-es években

1888. augusztus 17. és szeptember 19. között Engels Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling es Carl Schorlemmer kíséretében beutazta az Egyesült Államokat és Kanadát. Gyönyörködött e vidék természeti szépségében, tájékozódott régi barátainál és harcostársainál az amerikai munkásmozgalom fejlődéséről.

Engels nagy figyelmet szentelt az amerikai munkásmozgalomnak is. Támogatott minden olyan akciót, amely hozzájárult ahhoz, hogy az amerikai munkások körében terjedjen a tudományos kommunizmus elmélete.

Bármilyen hibásak és korlátoltak a mozgalom résztvevői, s részben az épp hogy felébredt tömegek is, egy dolog bizonyos: az amerikai munkásosztály mozgásban van, s ez kétségtelen. És néhány téves kezdeti lépés után elég hamar a helyes vágányra fog térni. Az amerikaiaknak ezt a színrelépését tartom az év egyik legnagyobb eseményének

Friedrich Engels Florence Kelley-Wischnewetzkyhez, 1886

Carl Schorlemmer, 1834—1892 kémikus, manchesteri tanár; Marx és Engels barátja és harcostársa

Friedrich Engels,
1891. február első fele

Helena Demuth

Marx halála után Lenchen Engels házában élt. 1890. november 4-én halt meg. Jenny és Karl Marx kívánságának megfelelően melléjük temették

Hét boldog évet töltöttünk itt együtt ebben a házban. Mi ketten voltunk az utolsók az 1848 előtti régi gárdából. Most megint egyedül állok. Ha Marxnak hosszú éveken át és nekem hét esztendő alatt megvolt a nyugalmunk a munkához, akkor ez lényegében Lenchen műve volt. Hogy mi lesz most velem, nem tudom. Pártügyekben adott csodálatosan jó érzékű tanácsa szintén fájdalmasan hiányozni fog nekem

Friedrich Engels Adolph Sorgéhoz, 1890

◀ *Friedrich Adolph Sorge, 1828—1906 tanító; Karl Marx és Friedrich Engels barátja és harcostársa*

Magam sem tagadom, hogy Marxszal való negyvenéves együttműködésem előtt és alatt az elméletnek mind a megalapozásában, mind nevezetesen kidolgozásában bizonyos önálló részem volt. De a vezető alapgondolatok legnagyobb része, különösen gazdasági és történelmi területen, sajátlag pedig a végső megfogalmazásuk Marx műve. [...] Nélküle az elmélet ma távolról sem volna az, ami. Joggal viseli tehát Marx nevét

Friedrich Engels, 1886

ANNYENKOV, Pavel Vaszilievics (1812—1887) — orosz publicista és irodalomkritikus, mérsékelt liberális.

AVELING, Edward (1851—1898) — angol orvos, szocialista, Marx legfiatalabb leányának, Eleanornak élettársa.

BAUER, Bruno (1809—1882) — német ifjúhegeliánus filozófus, bibliakritikus, 1866 után nemzeti liberális.

BEBEL, August (1840—1913) — német esztergályos, a II. Internacionálé és a német szociáldemokrácia egyik alapítója és vezetője.

BEBEL, Johanna Caroline Julie (1843—1910) — August Bebel felesége és harcostársa.

BERNAYS, Karl Ludwig (Lazarus Ferdinand Coelestin) (1815—1879) — Párizsban élő, német származású radikális újságíró, a „Vorwarts" főszerkesztője, a „Deutsch-Franzosische Jahrbucher" munkatársa.

BLANQUI, Louis-Auguste (1805—1881) — francia forradalmár, 1848-ban a francia proletariátus egyik vezére; utópikus kommunista; életéből 36 évet bortonben toltott.

BOLTE, Friedrich — német származású amerikai szocialista, 1872—1874. az I. Internacionálé Főtanácsának tagja; kizárták a Főtanácsból.

BONAPARTE, Louis (Napóleon III.)

BÜRGERS, Johann Heinrich Gerhard (1820—1878) — radikális német publicista, a Kommunisták Szövetségének tagja, 1867 után nemzeti liberális.

BURNS, Lydia (Lizzy, Lizzie) (1827—1878) — ír munkásnő; Engels második felesége.

CABET, Étienne (1788—1856) — francia jogász és publicista, utópikus kommunista.

DEMUTH, Helene (Lenchen) (1820—1890) — a Marx család és később Engels házvezetőnője.

DRONKE, Ernst (1822—1891) — német író és publicista, a Kommunisták Szovetségének tagja, a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, később svájci, majd angliai emigráns.

ECCARIUS, Johann Georg (John George) (1818—1889) — német szabó, az Igazak Szovetségének, majd a Kommunisták Szovetségének tagja, az I. Internacionálé Főtanácsának titkára, később trade-unionista.

ENGELS, Friedrich (sen.) (1796—1860) — Engels apja.

ENGELS, Hermann (1822—1905) — Engels öccse; barmeni gyáros, 1860-tól az engelskircheni „Ermen & Engels" cég társtulajdonosa.

ENGELS, Marie (1824—1901) — Engels húga; K. E. Blank német kereskedő felesége.

ERMEN & ENGELS — Gottfried Ermen és Friedrich Engels (sen.) által alapított manchesteri és engelskircheni pamutfonoda; Engels ennek előbb alkalmazottja, majd társtulajdonosa volt.

FEUERBACH, Ludwig (1804—1872) — német filozófus.

FOURIER, François-Marie-Charles (1772—1837) — francia utópikus szocialista.

FRANKEL Leó (1844—1896) — magyar ötvösműves, az I. Internacionálé egyik vezetője, a Párizsi Kommun minisztere, a magyar munkásmozgalom egyik szervezője.

FREILIGRATH, Ferdinand (1810—1876) — német költő, a Kommunisták Szövetségének tagja, később kispolgári radikális.

FRÖBEL, Julius (1805—1893) — német könyvkiadó és publicista, kispolgári demokrata, a frankfurti parlament tagja, később amerikai emigráns.

GRAEBER, Friedrich Christian Ludwig (1822—1895) — Engels iskolatársa és ifjúkori barátja; 1845-től lelkész Issumban (Geldern).

HAAR, Elisabeth Franziska Mauritzia, van (1797—1873) — Engels anyja.

HARNEY, George Julian (1817—1897) — angol politikus, a chartista balszárny egyik vezetője.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — német filozófus.

HEINE, Heinrich (1797—1856) — német koltő.

HERWEGH, Georg (1817—1875) — német költő.

JONES, Ernest Charles (1819—1869) — angol proletárkoltő és publicista, chartista.

JUNG, Hermann (1830—1901) — svájci órás, az I. Internacionálé Főtanácsának tagja, később trade-unionista.

KELLEY-WISCHNEWETSKY, Florence (1859—1932) — amerikai írónő; szocialista, majd polgári reformista.

KOSSUTH Lajos (1802—1894) — a magyar nemzeti függetlenségért, a feudális kiváltságok felszámolásáért s a polgári szabadságjogok biztosításáért vívott kuzdelem legnagyobb alakja a XIX. szazadban.

KUGELMANN, Ludwig (Louis) (1830—1902) — német orvos, az 1848—1849-es német forradalom résztvevője, az I. Internacionálé tagja, szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel.

LAFARGUE, Paul (1842—1911) — francia szocialista, a francia Munkáspárt egyik megalapítója és vezetője, Marx veje.

LASSALLE, Ferdinand (1825—1864) — német író és politikus, az 1848—49-es német forradalom résztvevője, az Általános Német Munkásegylet megalapítója, támogatta az ország „felulről" való egyesiteset.

LENIN (Uljanov), Vlagyimir Iljics (1870—1924) — a tudományos szocializmus továbbfejlesztője, a bolsevik párt és a világ első szocialista államának megalapítója és vezetője.

LESSNER, Friedrich (Carstens) (1825—1910) — német szabó, a Kommunisták Szovetségének tagja, angliai emigráns, az I Internacionálé résztvevője; Marx és Engels barátja és harcostársa.

LEUPOLD, Heinrich (megh. 1865) — brémai kereskedőcég tulajdonosa, nála dolgozott Engels 1838—1841-ig.

LIEBKNECHT, Wilhelm (1826—1900) — német szocialista, a Kommunistak Szovetségének tagja, majd a német szociáldemokrata párt egyik szervezője és vezetője.

LINCOLN, H J — a „Daily News" szerkesztője.

LISSAGARAY, Hippolyte-Prosper-Olivier (1838—1901) — francia újságíró, republikánus; részt vett a Párizsi Kommünben, majd emigránsként Londonban élt; 1881-től a „Bataille" szerkesztoje; megírta a Kommun tortenetét.

LISZT Ferenc (1811—1886) — kora legkiválóbb zongoramuvesze és egyik legnagyobb zeneszerzője. Hangversenykorutjain bejárta majdnem egész Európat

LONGUET, Charles (1839—1903) — francia újságíró, proudhonista, az I Internacionále Fotanácsanak tagja, a Párizsi Kommun résztvevője, később angliai emigráns, csatlakozott a posszibilistákhoz; Marx veje

LUCRAFT, Benjamin (1809—1897) — angol asztalos, az I. Internacionálé Főtanácsának tagja, később kilépett a Főtanácsból.

MARX, Edgar (1847—1855) — Marx fia.

MARX, Eleanor (1856—1898) — Marx legfiatalabb lánya, szocialista, Marx elméletének terjesztője, reszt vett az I. Internacionálé munkájában. A Szociáldemokrata Foderáció, majd a Szocialista Liga vezetőségi tagja.

MARX, Heinrich (1777—1838) — Marx apja.

MARX, Jenny (1844—1883) — szocialista, a nemzetkozi munkásmozgalom harcosa Marx legidősebb leánya, Ch. Longuet felesége.

MARX, Laura (1845—1911) — szocialista, a francia munkásmozgalom harcosa. Marx középső lánya, P. Lafargue felesége.

MAURER, Friedrich Wilhelm German (1813—kb. 1882) — demokrata német író és költő, az Igazak Szovetsegének tagja, Weitling híve.

MEYER, Sigfrid (kb. 1840—1872) — amerikai német szocialista, az I. Internacionálé tagja.

MEISSNER, Otto Karl (1819—1902) — hamburgi konyvkiadó, „A tóke" es más Marx- és Engels-művek kiadója.

MOORE, Samuel (1838—1911) — angol jogász; Marx és Engels barátja, a „Kommunista Kiáltvány" és a „Tőke" első kotetének első fordítója.

NAPÓLEON, III (1808—1873) — francia császár 1852—1870.

ODGER, George (1820—1877) — angol cipész, az I. Internacionálé Főtanácsának tagja, majd szembefordult az Internacionáléval.

OWEN, Robert (1771—1858) — angol utópikus szocialista.

PRESSBURG, Henriette (1787—1863) — Marx anyja.

PROUDHON, Pierre-Joseph (1809—1865) — francia publicista, kispolgári szocialista, az anarchizmus egyik megalapítója.

RICARDO, David (1772—1823) — klasszikus angol kozgazdász.

RUGE, Arnold (1802—1880) — német publicista, polgári demokrata, 1844-ben Marxszal egyutt a „Deutsch-Franzosische Jahrbucher" kiadója, a frankfurti nemzetgyűlés tagja, majd az 1850-es években az angliai kispolgári német emigráció egyik vezetője; később nemzeti liberális

SAINT-SIMON, Claude-Henri de Rouvroy, comte de (1760—1825) — francia utópikus szocialista.

SCHORLEMMER, Carl (1834—1892) — német vegyész és manchesteri egyetemi tanár, kommunista, Marx és Engels barátja.

SCHWEITZER, Johann Baptist von (1833—1875) — német ugyvéd és publicista, lassalleánus.

SMITH, Adam (1723—1790) — angol kozgazdász.

SORGE, Friedrich Adolph (1828—1906) — német kommunista, az 1848—1849-es forradalom résztvevője, később amerikai munkásmozgalmi vezető.

STRAUSS, David Friedrich (1808—1874) — német filozófus és publicista.

TOLSZTOJ, Grigorij Mihajlovics gróf (1808—1871) — orosz foldbirtokos, liberális, Marx és Engels párizsi ismerőse.

WEITLING, Wilhelm (1808—1871) — német szabó, utópikus kommunista, az Igazak Szovetségének egyik vezetője.

WEERTH, Georg (1822—1856) — német proletárköltő és publicista, a Kommunisták Szovetségének tagja.

WESTPHALEN, Jenny von (1814—1881) — Marx felesége.

WEYDEMEYER, Joseph (1818—1866) — német forradalmár, a Kommunisták Szovetségének tagja, az 1848—1849-es forradalom résztvevője, későbbi amerikai emigráns, a marxizmus első ottani propagátora.

WILLICH, August (1810—1878) — volt porosz katonatiszt, a Kommunisták Szovetségének tagja, a baden-pfalzi felkelés résztvevője, a Kommunisták Szovetségének kettészakadásakor a Marx-ellenes frakció egyik vezetője, később amerikai emigráns, a polgárháború résztvevője.

WOLFF, Wilhelm (Friedrich Wilhelm, Lupus, Kazamata-Wolff) (1809—1864) — német tanító és újságíró, a Kommunisták Szovetségének egyik vezetője, a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, később svájci, majd angliai emigráns.